

Ο αντικομμουνισμός στο μεσοπόλεμο (1922-1940)

Δημήτρης Ψύλλας*

Περίληψη

Σκοπός της παρούσας ανάλυσης είναι να εξετάσει το φαινόμενο του αντικομμουνισμού στην Ελλάδα του μεσοπολέμου, οριοθετούμενου από τη Μικρασιατική Καταστροφή (1922), μέχρι την είσοδο της χώρας στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο (1940).

Το φαινόμενο του αντικομμουνισμού εξετάζεται και αναλύεται στα πλαίσια των αντεπιδράσεων αστικού κράτους κομμουνιστικού κινήματος, ως προς την ιδεολογική, νομοθετική και υλική του έκφραση.

Στη συνέχεια εξετάζονται οι εσωτερικοί και εξωγενείς παράγοντες του φαινομένου. Στο εσωτερικό έχουμε αλλαγή κυρίαρχης ιδεολογίας, από το μεγαλοϊδεατισμό στον αντικομμουνισμό, σχηματοποίηση και δράση της ομάδας πρόκλησης, κοινωνικές παραμέτρους, και νέες οικονομικές συνθήκες με την είσοδο του Καπιταλιστικού Τρόπου Παραγωγής (Κ.Τ.Π.) και προοπτική οικονομικής κρίσης από το 1931.

Ως εξωγενείς παράγοντες, εντοπίζουμε τα ρεύματα της εποχής του μεσοπολέμου (σοβιετικό μοντέλο, φασισμός, εθνικοσοσιαλισμός, κοινοβουλευτισμός) και τα συνδέουμε με τις αντίστοιχες εσωτερικές δυνάμεις που επηρεάζονται από αυτά. Όλα αυτά έχουν συγκεκριμένες επιπτώσεις στην έξαρση του μεσοπολεμικού αντικομμουνισμού στην Ελλάδα.

1. Εισαγωγή

Εάν δεχτούμε την άποψη ότι οι συγκρούσεις μέσα στην κοινωνία συνιστούν ένα πρόβλημα που δεν ερευνάται μόνο από την

* Διδάκτορας Πολιτικής Επιστήμης.

πλευρά της νομοθετικής/θεσμοθετημένης ποινικής κύρωσης αλλά και σε σχέση με άλλες συστηματικές μεταβλητές σε πολιτικό και κοινωνικοοικονομικό επίπεδο, τότε έχουμε τη δικαιολογητική βάση της παρούσας έρευνας.

Η ανάλυση και ερμηνεία του φαινομένου της κρατικής βίας¹ στη διάρκεια του ελληνικού μεσοπολέμου με τη μορφή του αντικομμουνισμού, (αντικομμουνιστικής βίας)² αποτελεί πρόβλημα, η ανάλυση του οποίου έχει παγκόσμια και διαχρονική αξία. Διευκρινίζουμε ότι η κρατική βία ορίζεται και αναλύεται εδώ τόσο στο επίπεδο της ήπιας μορφής της, όσο και στο επίπεδο της βιαίας έκφρασής της (πειθώ - εξαναγκασμός)³.

Ο Max Weber αναλύοντας τα «κρατικά εξουσιαστικά πολιτικά» φαινόμενα, ταυτίζει σχεδόν την κρατική βία με την ύπαρξη του κράτους οριζόμενη στην ιδεολογική, νομική/θεσμοθετημένη και υλική (φυσική) της διάσταση⁴. Η ανάλυση της κρατικής βίας εξετάζει συγκεκριμένα ποσοτικά και ποιοτικά γνωρίσματά της (πρόθεση, συχνότητα, διάρκεια, νομιμότητα, μέγεθος, χώρος, έκταση, στόχος)⁵.

Αποδίδουμε ειδική σημασία στο στόχο της κρατικής βίας, επειδή αυτός μας υπαγορεύει τον ορισμό της για την Ελλάδα. Ειδικότερα γνωρίζουμε ότι ο στόχος της κρατικής βίας στην Ελλάδα του μεσοπολέμου (και όχι μόνο) ήταν το κομμουνιστικό κίνημα⁶.

Οι θεωρητικές προσεγγίσεις στο πρόβλημα της κρατικής βίας ποικίλλουν κυρίως στην έμφαση που δίνεται στη σχέση και το ρόλο του κράτους προς την κοινωνία.

Η αναρχική προσέγγιση, επηρεασμένη από τη θεμελιακή της αντίθεση στην ύπαρξη του κράτους, εστιάζει την κρατική βία και το ευρύτερο πλαίσιο των πολιτικών συγκρούσεων στην ίδια την ύπαρξη της υπόστασης του κράτους ως γενεσιουργού αιτίας⁷.

Η εξαρτησιακή προσέγγιση, κύρια «νεομαρξιστική» ορίζει τον ρόλο του κράτους ως συμμετοχο των πολιτικών συγκρούσεων που οφείλονται σε ταξικούς αγώνες με προοπτική τον κοινωνικό μετασχηματισμό. Το «μαρξιστικό» πλαίσιο ανάλυσης, βλέπει το κράτος ως αντικατοπτρισμό συγκεκριμένων κοινωνικών τάξεων κυρίαρχων πάνω σε άλλες, άρα η κρατική βία δεν μπορεί παρά να είναι ταξική. Γνωστές είναι και οι νεομαρξιστικές προεκτάσεις (π.χ. Αλτουσέρ)⁸, όπως και η βασική διαπίστωση του Ν. Πουλατζά για «κενό» θεωρίας του κράτους από τον Μάρξ και τους μαρξιστές. Ο Ν. Πουλατζάς με το έργο του συμπληρώνει διεξοδικά το «κενό» που προαναφέραμε, λύνοντας έτσι και κάποιες παρεξηγήσεις, ενώ κάνει τις αναγκαίες εννοιολογικές διευκρινήσεις για μια

σύγχρονη μαρξιστική ανάλυση των πολύπλοκων βιομηχανικών κοινωνιών. Αυτό το κάνει θεωρώντας το κράτος ως ολική συμπύκνωση του συσχετισμού δυνάμεων των κυρίαρχων τάξεων με τις κυριαρχούμενες, δηλαδή της ταξικής πάλης⁹.

Η συστημική-δομολειτουργική προσέγγιση, ορίζοντας το κράτος όχι ως συμμετόχο, αλλά ως διαιτητή των πολιτικών συγκρούσεων ή καλύτερα, ως συνισταμένη όλων των κοινωνικών τάξεων, αναλύει την κρατική βία σε σχέση με τους μηχανισμούς καταστολής της εξουσίας προσεγγιζόμενης ως αυτόνομος οργανισμός¹⁰.

Με βάση λοιπόν το γενικότερο θεωρητικό προβληματισμό για το φαινόμενο της κρατικής βίας και το αν πρέπει να έχουμε μια υπόθεση εργασίας, αυτή θα είναι η σχέση του φαινομένου με πολιτικούς, κοινωνικούς και οικονομικούς παράγοντες.

Ειδικότερα: Οι δυσμενείς κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες, η κακή ποιότητα του πολιτικού συστήματος και η μεγιστοποίηση των ξένων επιρροών (εξαρτήσεων), οδηγούν σε υψηλά επίπεδα κρατικής βίας. Αντίθετα, οι ευμενείς κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες, η καλή ποιότητα του πολιτικού συστήματος και η ελαχιστοποίηση των ξένων επιρροών (εξαρτήσεων), οδηγούν λογικά σε αποκλιμάκωση της κρατικής βίας.

Η περιπτώσιολογική μελέτη που χρησιμοποιούμε εδώ είναι η Ελλάδα του μεσοπολέμου. Κύρια μορφή κρατικής βίας στην περίπτωση αυτή, είναι η αντικομμουνιστική (αντικομμουνισμός), και βασικοί παράγοντες διαμόρφωσής της οι πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές συνιστώσες της περιόδου της νεοελληνικής ιστορίας που εξετάζουμε (1922-1940). Διευκρινίζουμε ότι θα εξετάσουμε τους πολιτικούς παράγοντες σε δύο επίπεδα: Το εσωτερικό, δηλαδή τους κομματικούς σχηματισμούς στο ευρύτερο πολιτικό πλαίσιο και το εξωτερικό, δηλαδή το υπό διαμόρφωση διεθνές σύστημα ως παράγοντα επιρροής της πολιτικής σκέψης μέσα στην Ελλάδα.

Ειδική έμφαση δίνεται στη λεγόμενη «κοινωνική και οικονομική ανάπτυξη»¹¹ την οποία προσεγγίζουμε εμπειρικά για την καλύτερη ακτινοσκόπηση του ελληνικού μεσοπολέμου. Εξετάζουμε δείκτες της κοινωνικοοικονομικής ανάπτυξης (αστικοποίηση, εκπαίδευση, επικοινωνίες, εκβιομηχάνιση κ.τ.λ.), οι οποίοι, δίνοντας το μέτρο της κοινωνικοοικονομικής κατάστασης, καθρεπτίζεται σε πολιτικό επίπεδο¹².

Πριν όμως φθάσουμε στην ανάλυση των πτυχών του μεσοπολεμικού αντικομμουνισμού και τους εσωτερικούς και εξωγενείς παράγοντες που τον επηρεάζουν, προβαίνουμε σε μια σύντομη ανά-

λυση των ιστορικών διεργασιών σε παγκόσμια κλίμακα και πώς αυτές επιδρούν στην ελληνική πραγματικότητα ως ιστορικά γεγονότα-καταλύτες.

2. Ιστορικές διεργασίες

Όπως είναι γνωστό, οι σοσιαλιστικές ιδέες φθάνουν στην Ελλάδα από τη Δύση κατά τον 19ο αιώνα. Ήδη από τα τέλη του αιώνα αυτού δημιουργούνται στη χώρα μας σοσιαλιστικοί σύλλογοι και υποτυπώδεις συνδικαλιστικές οργανώσεις¹³.

Η Ρωσική Επανάσταση του 1917 υπήρξε ιστορικό γεγονός καταλυτικής σημασίας τόσο σε παγκόσμιο επίπεδο όσο και στις πολιτικές διεργασίες στο εσωτερικό της Ελλάδας. Η νέα ρωσική πραγματικότητα ήταν πρότυπο για πολλούς ανθρώπους σε παγκόσμια κλίμακα, αφού ήταν αποτέλεσμα της σύνθεσης της θεωρητικής σύλληψης του Μαρξ με το σχέδιο δράσης για μια επαγγελματική επανάσταση (υλοποίηση) του Λένιν¹⁴.

Κλείνοντας το 1919 τελειώνει ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος και έτσι οι χώρες της Ευρώπης και της Αμερικής προσανατολίζονται στην οικοδόμηση της ειρήνης. Στις χώρες αυτές εμφανίζεται ένα νέο δεδομένο στην πολιτική σκηνή. Πρόκειται για καλά σχηματισμένες ομάδες πρόκλησης (αμφισβήτησης), που συσπειρώνονται κύρια γύρω από οργανωμένα Κομμουνιστικά Κόμματα (Κ.Κ.) με πρότυπο τους Ρώσους μπολσεβίκους και θέληση για δράση. Διαδηλώσεις, απεργίες, εξεγέρσεις, επαναστάσεις λαβαίνουν χώρα παντού, υποκινούμενες από τα Κ.Κ. και η προοπτική επιτυχούς κατάληψης της εξουσίας από το κομμουνιστικό κίνημα φοβίζει τις αστικές κυβερνήσεις. Προκειμένου ν' αποτρέψουν την «μπολσεβικοποίηση» των χωρών τους, οι κυβερνήσεις ορθώνουν τον αντικομμουνισμό που εφαρμόζεται βίαια στις Η.Π.Α., την Ευρώπη και αλλού, με προοπτική κλιμάκωσης της κρατικής βίας.

Το 1917, χρονιά επικράτησης των μπολσεβίκων στη Ρωσία, βρίσκει την Ελλάδα σε περίοδο Εθνικού Διχασμού. Επικρατεί η φιλο-Ανταντική παράταξη (Ελ. Βενιζέλος), με προοπτική συμμετοχής στο τραπέζι των νικητών συμμάχων και επίτευξης εδαφικών κερδών.

Η «Κωνσταντινική» παράταξη, φιλικά προσκείμενη στις Κεντρικές Δυνάμεις, βρίσκεται εκτός εξουσίας, με τον αρχηγό της και τους κυριότερους πολιτικούς εκπροσώπους της στην εξορία.

Η ίδρυση στην Ελλάδα το 1918 της Γενικής Συνομοσπονδίας Εργατών Ελλάδος (Γ.Σ.Ε.Ε.) και του Σοσιαλιστικού Εργατικού Κόμματος Ελλάδος (Σ.Ε.Κ.Ε.) ξεκινά την προσπάθεια σχηματοποίησης μιας ομάδας πρόκλησης¹⁵. Η ομάδα αυτή έχοντας σαν πρότυπο τη Ρωσική Επανάσταση του 1917 εμφανίζεται αρκετά επαναστατική και αριστερή για τα δεδομένα της εποχής, αν και συμμετείχαν σε αυτή τόσο στοιχεία «ρεφορμιστικά» όσο και «βενιζελογενή»¹⁶. Έτσι το αστικό κράτος θ' αρχίσει να θεωρεί το Σ.Ε.Κ.Ε. και τους περί αυτό, επικίνδυνη ομάδα πρόκλησης.

Η αντίδραση του ελληνικού αστικού κράτους στο Σ.Ε.Κ.Ε. είναι βίαιη, όπως εξ άλλου και η αντίδρασή του στην ίδια τη Ρωσική Επανάσταση, αφού έφθασε στο σημείο να στείλει στρατιωτική δύναμη για να πολεμήσει τους Μπολσεβίκους, στο πλευρό των δυνάμεων της Αντάντ και των Λευκών, όπως ονομάζονταν οι Ρώσοι αντεπαναστάτες¹⁷.

Αυτές οι εξελίξεις δείχνουν ότι η σύγκρουση των σοσιαλιστικών δυνάμεων με το αστικό κράτος μπαίνει σε αποφασιστική φάση. Ακολουθούν οι γνωστές διπλωματικές επιτυχίες της Ελλάδας με τη Συνθήκη των Σεβρών και η κυρίαρχη θέση της ως προς την Τουρκία, ιδιαίτερα στο Βόσπορο και στη Μικρά Ασία, όπου φαινόταν ότι η Μεγάλη Ιδέα άγγιζε το στόχο της¹⁸.

Η προσφυγή στις κάλπες του πρωθυπουργού Ελ. Βενιζέλου το 1920, νωρίτερα του προβλεπόμενου και σε μια στιγμή δόξας και επιτυχίας, αλλάζει το πολιτικό σκηνικό της χώρας. Ο θάνατος του «συνεργάσιμου» βασιλιά Αλέξανδρου τον Οκτώβριο του 1920, η εκλογική νίκη της Ενωμένης Αντιπολίτευσης υπό τον Δ. Γούναρη, η αποχώρηση και αυτοεξορία του Ελ. Βενιζέλου και το δημοψήφισμα το οποίο επαναφέρει τον εξόριστο Κωνσταντίνο Α', αλλάζουν τα πάντα σε μια περίοδο που η χώρα έχει εμπλακεί στη Μικρασιατική Εκστρατεία. Η άνοδος στην εξουσία των φιλο-βασιλικών αντι-Ανταντικών δυνάμεων και οι εσωτερικές διενέξεις των συμμάχων, Βρετανών, Γάλλων και Ιταλών, σε συνάρτηση με την Κεμαλική Επανάσταση στην Τουρκία και την επέκταση του πολέμου από την Ελλάδα, οδηγούν –μακροπρόθεσμα– στην καταστροφή και την εκμηδένιση των θετικών για την Ελλάδα συνεπειών της Συνθήκης των Σεβρών¹⁹.

Παράλληλα το Σ.Ε.Κ.Ε., το οποίο από το 1920 έχει προσθέσει στον τίτλο του τον όρο «Κομμουνιστικόν» (Σ.Ε.Κ.Ε.[Κ]), παίρνει θέση ενάντια στη Μικρασιατική Εκστρατεία την οποία χαρακτηρίζει ως τυχοδιωκτική, συμφεροντολογική, άπληστη και σε τελευταία ανάλυση, ιμπεριαλιστική. Η τοποθέτηση αυτή του Σ.Ε.Κ.Ε.(Κ)

είχε ως συνέπεια να κατηγορηθεί, αμέσως μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή του 1922, ως υπαίτιο της ήττας²⁰.

Σημειώνονται και επεισόδια αντικομμουνιστικής βίας ενάντια σε μέλη της Κεντρικής Επιτροπής του Κόμματος. Η αντικομμουνιστική βία όμως θα περάσει σε πιο συστηματική φάση με την ίδρυση της Β' Ελληνικής Δημοκρατίας, καθώς ολοκληρώνεται η σχηματοποίηση της ομάδας πρόκλησης²¹.

Η σχηματοποίηση του Σ.Ε.Κ.Ε(Κ) σε Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας (Κ.Κ.Ε), ορίζεται και σαν «μπολσεβικοποίηση» του Κόμματος²².

Το τρίτο (έκτακτο) Συνέδριο του Κόμματος οριστικοποιεί τον τίτλο Κ.Κ.Ε. (Ελληνικό Τμήμα της Κομμουνιστικής Διεθνούς), το Νοέμβριο του 1924.

Εκείνο όμως που ορίζεται ως το βάθρο του αντικομμουνισμού στην Ελλάδα, ήταν η απόφαση του Κ.Κ.Ε. να ταχθεί παρά τις αντιδράσεις στο εσωτερικό του και κάτω από την πίεση του ισχυρού Κομμουνιστικού Κόμματος Βουλγαρίας (Κ.Κ.Β.), υπέρ της θέσης για Βαλκανική Ομοσπονδία και δημιουργία ανεξάρτητης Μακεδονίας και Θράκης στα πλαίσια της Ομοσπονδίας αυτής. Το Κ.Κ.Ε. στο προκείμενο χαρακτήριζε την Ελλάδα ως ιμπεριαλιστικό κράτος που κατέκτησε τις δύο περιφέρειες με τη βία²³.

Αν και η απόφαση αυτή ανασκευάζεται²⁴ το 1935, οπότε αναγνωρίζεται η αλλαγή της εθνολογικής σύνθεσης του πληθυσμού στη Μακεδονία και στη Θράκη και ότι ζητούμενο είναι όχι πια η απόσχιση αλλά η πλήρης εθνική και πολιτική ισοτιμία για όλες τις εθνικές μειονότητες, η εντύπωση της αρχικής διακήρυξης του 1924 έμεινε ως ισχυρότατο επιχείρημα στην αντικομμουνιστική φάρετρα ακόμα και μετά τον εμφύλιο του 1944-1949. Αιτία και πάλι το ιστορικό σφάλμα του Ν. Ζαχαριάδη να προβάλλει και τότε την ιδέα της αυτόνομης Μακεδονίας²⁵.

Έτσι το 1924 είναι χρονιά-σταθμός τόσο για το αστικό κράτος το οποίο γίνεται αβασίλευτη δημοκρατία μετά από σχεδόν έναν αιώνα, όσο και για την οριζόμενη σαν ομάδα πρόκλησης (Κ.Κ.Ε), η οποία διαμορφώνεται με διεθνείς προδιαγραφές. Το πεδίο είναι έτοιμο για μια συστηματική αντιπαράθεση.

3. Οι πτυχές του αντικομμουνισμού

Έχουμε ήδη – από την εισαγωγή – ορίσει τις τρεις πτυχές

του αντικομμουνισμού, όχι μόνο για την περίοδο του ελληνικού μεσοπολέμου αλλά και για τη μετεμφυλιακή Ελλάδα. Εξάλλου η άσκηση της αντικομμουνιστικής βίας δεν είναι και τόσο διαφορετική για τις δύο περιόδους (1924-1940, 1950-1974).

Το πρώτο θεμελιακό νομοθέτημα εναντίον του κομμουνισμού από την Β' Ελληνική Δημοκρατία είναι το νομοθετικό διάταγμα περί «Κατοχυρώσεως του Δημοκρατικού Πολιτεύματος», που ψηφίζεται από την κυβέρνηση Αλ. Παπαναστασίου, ο οποίος μάλιστα θεωρείται στέλεχος της αριστεράς του βενιζελισμού²⁶. Το διάταγμα αυτό γνωστό και σαν «Κατοχυρωτικό»²⁷, επειδή σκοπό έχει να κατοχυρώσει το αστικό καθεστώς κύρια από τον «κομμουνιστικό κίνδυνο» – δίνει το στίγμα της πολιτικής την οποία πρόκειται να ακολουθήσει η Β' Ελληνική Δημοκρατία.

Η σύντομη δικτατορία του Θ. Πάγκαλου (1925-1926), υπήρξε αναμφίβολα παράγοντας έξαρσης της αντικομμουνιστικής βίας. Αυτή η δικτατορία έθεσε για πρώτη φορά εκτός νόμου το Κ.Κ.Ε. και υπέβαλε σε διώξεις τα στελέχη του²⁸.

Ο αντικομμουνισμός του μεσοπολέμου συνεχίζεται παρά την ανατροπή της δικτατορίας του Θ. Πάγκαλου το 1926 και την επάνοδο στην Β' Ελληνική Δημοκρατία. Χαρακτηριστικό παράδειγμα η οικουμενική κυβέρνηση του Ανδρ. Ζαΐμη (1926-1928), η οποία χαρακτήριζε το Κ.Κ.Ε. ως κόμμα ανατρεπτικό και αντεθνικό (1927). Την ίδια περίοδο, απεργοί και διαδηλωτές αντιμετωπίζονται με σκληρή υλική βία από την αστυνομία, τη χωροφυλακή και το στρατό. Αποδέκτες αυτής της βίας του κράτους ήταν στην πλειοψηφία τους στελέχη και οπαδοί του Κ.Κ.Ε.²⁹.

Εκείνος όμως ο νόμος που ήταν ακόμα πιο θεμελιακός και πληρέστερος σε σύγκριση με το «Κατοχυρωτικό» του 1924, ήταν ο νόμος «Περί Μέτρων Ασφαλείας του Κοινωνικού Καθεστώτος και προστασίας των Πολιτών» (1929), γνωστός ως «Ιδιώνυμο»³⁰.

Το «Ιδιώνυμο» απαγόρευε τις ιδέες για τη βίαιη ανατροπή του καθεστώτος, τον προσηλυτισμό σε τέτοιες ιδέες ή την προπαγάνδα για απόσπαση μέρους της επικράτειας (αναφορά στο Μακεδονικό), δημιουργία ταραχών κλπ. Επίσης προβλέπονταν στον νόμο αυτό κυρώσεις για εκπαιδευτικούς και στρατιωτικούς που θα προπαγάνδιζαν την κομμουνιστική ιδεολογία. Προβλέπεται επίσης μία διαδικασία εκτόπισης και απαγορεύεται η σύσταση σωματείων που θα είχαν σκοπό την προπαγάνδισή ανατρεπτικών ιδεών³¹.

Ο πρωθυπουργός Ελ. Βενιζέλος αγορεύοντας στη Βουλή υπέρ της ψήφισης του «Ιδιώνυμου», δηλώνει ότι θα επιμένει για την πά-

ταξη κάθε προπαγανδισμού ο οποίος επιδιώκει τη βίαιη ανατροπή της κοινωνικής τάξης, φωτογραφίζοντας το Κ.Κ.Ε το οποίο μάλιστα χαρακτηρίζει ως ξενοκίνητο και εγκληματικό. Για παραπέρα ενίσχυση της επιχειρηματολογίας του, ο Βενιζέλος επιρρίπτει ευθύνες στο Κ.Κ.Ε. για το θάνατο τριών ατόμων εκείνες τις μέρες στο Λαύριο και στην Ελευσίνα³².

Το όλο πλέγμα των αντικομμουνιστικών νόμων επεκτείνεται και συμπληρώνεται κατά τη δικτατορία της 4ης Αυγούστου, με νόμους όπως ο Αναγκαστικός Νόμος 1075/38 ο οποίος κωδικοποιούσε τον Αναγκαστικό Νόμο 117/36 «Περί Μέτρων προς Καταπολέμησιν του Κομμουνισμού και των εκ τούτου Συνεπειών», που υποκαθιστά το «Ιδιώνυμο» σε πιο αυστηρή μορφή και θεσπίζει τα πιστοποιητικά κοινωνικών φρονημάτων, τα στρατόπεδα συγκέντρωσης και τις δηλώσεις μετανοίας, μέτρα τα οποία εφαρμόζονται και στην περίοδο του μετεμφυλιακού αντικομμουνισμού³³.

Το νομοθετικό πλέγμα της αντικομμουνιστικής βίας επιτρέπει στις αρχές ασφαλείας να λειτουργούν ως βασικοί φορείς της. Πρόκειται για κάτι ανάλογο με αυτό που συνέβη στη μετεμφυλιακή Ελλάδα όσο διάστημα τελεί υπό απαγόρευση το Κ.Κ.Ε (1947-1974). Άσχετα αν διώκεται η ιδέα και όχι μόνον η πράξη, τόσο στο μεσοπόλεμο όσο και στη μετεμφυλιακή Ελλάδα, τα σώματα ασφαλείας και ενίοτε οι ένοπλες δυνάμεις υποχρεούνται, κάτω φυσικά από πολιτικές εντολές, να γίνονται οι ουσιαστικοί φορείς της αντικομμουνιστικής βίας. Σε τυπικό όμως επίπεδο, το νομοθετικό πλαίσιο καλύπτει και δικαιολογεί αυτές τις δραστηριότητες ως εφαρμογή του νόμου.

Ως επίσημους φορείς της αντικομμουνιστικής βίας ορίζουμε την αστυνομία, τη χωροφυλακή και τις ένοπλες δυνάμεις, κύρια τον στρατό ξηράς χρησιμοποιούμενο για την καταστολή απεργιών και διαδηλώσεων.

Εκτός από τους κρατικούς φορείς που προαναφέραμε, υπήρχαν και λειτουργούσαν στον ελληνικό μεσοπόλεμο παρακρατικές οργανώσεις³⁴ που είχαν σαν κύρια γνωρίσματά τους τον αντικομμουνισμό, τον ακραίο εθνικισμό, το φασισμό και τον εθνικοσοσιαλισμό. Αναφέρουμε ενδεικτικά τις εξής οργανώσεις:

- α) Εθνική Ένωση Ελλάδος (ή 3Ε).
- β) Σιδηρά Ειρήνη
- γ) Εθνικό Σοσιαλιστικό Κόμμα Μακεδονίας- Θράκης.
- δ) Παμφοιτητικός Σύλλογος.
- ε) Fascio Θεσσαλονίκης
- στ) Τρίαινα

- ζ) Πανελλήνιο Εθνικό Μέτωπο
- η) Εθνικό Κυρίαρχο Κράτος
- θ) Εθνικό Σοσιαλιστικό Κόμμα

Σημειώνουμε ότι το φαινόμενο των παρακρατικών οργανώσεων επαναλαμβάνεται και στη μετεμφυλιακή περίοδο πιο συστηματικό και πιο εκτεταμένο³⁵.

Τί πίστευαν όμως οι πολιτικοί ηγέτες του μεσοπολέμου για τέτοιου είδους παρακρατικές οργανώσεις;

Ενδεικτικό παράδειγμα για την άποψη του πρωθυπουργού Ελ. Βενιζέλου, σχετικά με τέτοιου είδους οργανώσεις, είναι μια τοποθέτησή του στη Βουλή. Σύμφωνα λοιπόν με τον Ελ. Βενιζέλο, η ίδρυση κοινωνικών ομάδων με σκοπό την αφύπνιση της κοινωνίας κατά του κομμουνισμού είναι ίσως σκόπιμη, αλλά δεν θα πρέπει τέτοιες οργανώσεις να υπερβαίνουν κάποια όρια δράσης, αντιπαιούμενες το ρόλο του κράτους ή εμφανιζόμενες ως προστάτες του κράτους³⁶.

Ο Ι. Μεταξάς πίστευε ότι ο κομμουνισμός ήταν ένας κίνδυνος από τον οποίο ο ίδιος έσωσε τη χώρα (4η Αυγούστου), θεωρώντας τους ηγέτες του Κ.Κ.Ε. τρελούς ανατροπείς και τον κομμουνισμό γενικότερα ως ξένο πρότυπο τυλιγμένο σε παράφρονες και ψεύτικους ρομαντισμούς που δηλητηριάζουν το έθνος. Έτσι λοιπόν με έναν συνδυασμό εθνικισμού και αντικομμουνισμού, ο Ι. Μεταξάς, επηρεασμένος προφανώς από τα φασιστικά-εθνικοσοσιαλιστικά ρεύματα της εποχής εκείνης, επεκαλείτο σε κάθε ευκαιρία τον «κομμουνιστικό κίνδυνο» ως αιτιολογικό της παρέμβασης της 4ης Αυγούστου. Σύμφωνα –πάντα– με τον Ι. Μεταξά, η παρέμβαση ήταν αναγκαία επειδή ο κομμουνισμός προχωρούσε μέσα στο σχολείο, μέσα στον στρατό, μέσα στο εργοστάσιο και απειλούσε να συντρίψει τα πάντα, να καταρρακώσει την Πατρίδα³⁷.

Η δικτατορία της 4ης Αυγούστου, όπως και αυτή του Θ. Πάγκαλου το 1925, έθεσε εκτός νόμου το Κ.Κ.Ε. και με εμπλουτισμένο αντικομμουνιστικό νομοθετικό πλαίσιο δολοφόνησε, βασάνισε, εξόρισε και φυλάκισε χιλιάδες πολίτες, στελέχη και οπαδούς του Κ.Κ.Ε., όπως και άλλους αριστερούς, αστούς πολιτικούς και απλούς πολίτες³⁸.

Έχοντας υπ' όψη το αντικομμουνιστικό ιδεολογικό πλαίσιο του μεσοπολέμου, αντικατοπτριζόμενο στο νομοθετικό ή θεσμοθετημένο αντικομμουνισμό, δε μας εντυπωσιάζει ιδιαίτερα ο απολογισμός της υλικής (φυσικής) αντικομμουνιστικής βίας για την περίοδο αυτή.

Πίνακας 1
Απολογισμός της αντικομμουνιστικής βίας³⁹ (1929-1940)

Δολοφονίες	40
Αριθμός φυλακισμένων	330
Συνολικά χρόνια φυλάκισης	2.824
Αριθμός εξορισμένων	1.174
Συνολικά χρόνια εξορίας	1.320
Αριθμός συλληφθέντων	16.775
Καταδίκες με βάση τον Ν. 4229/29 (Ιδιώνυμο)	2.271
Καταδίκες για εσχάτη προδοσία	86
Αριθμός ατόμων που υπέγραψαν δήλωση μετάνοιας	47.000

Όπως βλέπουμε στον Πίνακα 1, από την ψήφιση του «Ιδιώνυμου» μέχρι την κήρυξη του ελληνοϊταλικού πολέμου (1929-1940), ο απολογισμός της αντικομμουνιστικής βίας είναι υψηλός κρίνοντας από τις 40 δολοφονίες, τις ποικιλόμορφες καταδίκες και το μεγάλο αριθμό πολιτών που υπέγραψαν δήλωση μετάνοιας (47.000). Η δικτατορία της 4ης Αυγούστου (1936-1940) περιλαμβάνόμενη στην περίοδο, ανεβάζει αισθητά τους δείκτες του αντικομμουνισμού της εποχής εκείνης.

Συμπεραίνουμε λοιπόν ότι η περίοδος του ελληνικού μεσοπολέμου ολοκληρώνεται με έξαρση της αντικομμουνιστικής βίας. Ήδη από το 1931 η ελληνική οικονομία βιώνει τις συνέπειες της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης με δυσμενείς συνέπειες για τους εργαζόμενους. Έτσι παρατηρείται μια όξυνση των πολιτικών συγκρούσεων κυρίως με αύξηση του αριθμού των διαδηλώσεων και των απεργιών.

Μέσα λοιπόν από τις συγκρούσεις αστικού κράτους-εργαζομένων δημιουργείται η ανάγκη από τη μια πλευρά (αστική) να διαμορφωθεί ένα νέο ιδεολόγημα που να υπερβαίνει την ενδοαστική σύγκρουση βενιζελικών-αντιβενιζελικών. Το ιδεολόγημα αυτό ορίζεται σαν αντικομμουνισμός και υπήρξε ένα από τα μέσα που χρησιμοποίησε η κυρίαρχη τάξη της Ελλάδας του μεσοπολέμου για να επιβληθεί στο λαό, προβάλλοντας έναν εσωτερικό εχθρό που εναντίον του καλείται να συσπειρωθεί το έθνος⁴⁰. Ο αντικομμουνισμός όριζε σαν ομάδα πρόκλησης το Κ.Κ.Ε. και άλλες αριστερές ομάδες και κινήσεις οι οποίες υπήρξαν οι κυριότεροι αποδέκτες της κρατικής βίας. Ας δούμε όμως τους εσωτερικούς και τους ε-

ξωγενείς παράγοντες που διαμορφώνουν και επηρεάζουν το μεσοπολεμικό αντικομμουνισμό.

4. Οι παράγοντες του αντικομμουνισμού

4.1. Κοινωνικά και οικονομικά δεδομένα.

Ο κοινωνικός χάρτης της Ελλάδας του μεσοπολέμου συγκροτείται από τάξεις, στρώματα, εθνικές θρησκευτικές μειονότητες και διάφορους τοπικισμούς. Οι δύο βασικές τάξεις βέβαια, είναι οι αστοί και οι εργάτες. Υπάρχουν ταυτόχρονα τα μικροαστικά και τα αγροτικά στρώματα. Δημιουργούνται αντιθέσεις στις υπάρχουσες ομάδες Αρμενίων, Εβραίων, Μουσουλμάνων, Κρητών, Παλαιοελλαδιτών και κυρίως, σημειώνουμε, την αντίθεση γηγενών προσφύγων⁴¹.

Τα οικονομικά δεδομένα της εποχής ξεκινούν από μια αρχική βιομηχανική ανάπτυξη οφειλόμενη σε ευνοϊκές συνθήκες κεφαλαίου-εργασίας⁴². Πρόκειται για την εισαγωγή στη χώρα μας του Καπιταλιστικού Τρόπου Παραγωγής (Κ.Τ.Π.)⁴³ με αύξηση του βιομηχανικού προϊόντος, τη διεύρυνση του δευτερογενή τομέα με συγκέντρωση κεφαλαίων και με απορρόφηση του εργατικού δυναμικού στις βιομηχανίες⁴⁴.

Στις συνθήκες αυτές η ελληνική αστική τάξη αν και ιδρύει και λειτουργεί βιομηχανικές μονάδες με τη στήριξη του βενιζελισμού στην εξουσία, δε χάνει το εμπορικό, μεσιτικό-μεταπρατικό της γνώρισμα. Αντίθετα η εργατική τάξη αποκτά με αργούς ρυθμούς την ταξική της συνείδηση. Το νέο πλαίσιο που δημιουργείται είναι κυριαρχούμενο από συντηρητικά μικροαστικά στρώματα που επιβιώνουν και –παρά τις όποιες αλλαγές– είναι αναγνωρίσιμα μέχρι τις μέρες μας⁴⁵.

Η εργατική τάξη εισπράττει τόσο τις συνέπειες της οικονομικής κρίσης όσο και τις συνέπειες μιας πενιχρής δαπάνης για κοινωνική πολιτική.

Πιο συγκεκριμένα βλέπουμε ότι η ανεργία⁴⁶ έχει διπλασιασθεί από 75.000 που ήταν το 1928 σε 150.000 το 1935, δηλαδή πρόκειται για μια αύξηση της τάξης του 100%.

Επίσης αρνητική για τους εργαζομένους είναι η διάθεση κονδυλίων για τις αμυντικές δαπάνες, αφού αυτές είναι σε υψηλότερο ποσοστό από τις αντίστοιχες δαπάνες για κοινωνική πολιτική

(υγεία – παιδεία – πρόνοια).

Μια επεξεργασία στοιχείων από τους προϋπολογισμούς του κράτους από το 1930 μέχρι το 1934, δείχνει ότι ξοδεύτηκαν 3,8% παραπάνω κονδύλια για την άμυνα απ' ό,τι για την κοινωνική πολιτική⁴⁷.

Πίνακας 2
Οι δείκτες της κοινωνικής και οικονομικής ανάπτυξης
στην Ελλάδα του μεσοπολέμου (1930 - 1938)

Δείκτες:	Ποσοστιαία αύξηση
Αστικοποίηση	+2,2 %
Μεταφορές	+ 12,4 %
Εκπαίδευση	+ 18,9 %
Επικοινωνίες	+9%
Εξωτερική Εξάρτηση ⁴⁸	+ 51,8 %
Ευημερία	+ 8,7 %
Εκβιομηχάνιση	+ 68,1 %
Μέσος όρος	+ 24,4 %

Όπως βλέπουμε στον Πίνακα 2, η συμπυκνωμένη παρουσίαση των επτά δεικτών της κοινωνικής και οικονομικής ανάπτυξης δίνει χαμηλά επίπεδα σχετικά με τη μέση ποσοστιαία αύξηση των δεδομένων. Πάντως δε σταματά η ανάπτυξη και σε σύγκριση με τα υπόλοιπα Βαλκάνια είναι πολύ υψηλή.

Σε σύγκριση⁴⁹ βέβαια με την Ελλάδα της μετεμφυλιακής εικοσαετίας 1961-1981 είναι πολύ χαμηλή, αφού στο μεσοπόλεμο έχουμε έναν μέσο όρο +24,4% και στη μετεμφυλιακή εικοσαετία που προαναφέραμε, έναν μέσο όρο +368,2%.

Συμπεραίνουμε λοιπόν ότι μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή του 1922 εισάγονται νέα οικονομικά και κοινωνικά δεδομένα στην Ελλάδα, με κύριο άξονα για την οικονομία τον Κ.Τ.Π και για την κοινωνία, την έλευση του προσφυγικού στοιχείου. Τα νέα δεδομένα επηρεάζονται από την οικονομική κρίση της οποίας τις συνέπειες πληρώνει κύρια η εργατική τάξη και μεγάλο μέρος των πολιτικών εκφραστών της που βρίσκονται στο Κ.Κ.Ε. και την ευρύτερη αριστερά. Η αντικομμουνιστική βία θα μεγιστοποιηθεί μετά την άφιξη της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα και θα επεκταθεί σε βία εναντίον όλων όσοι αντιτίθενται στη βασιλευόμενη δικτατορία της 4ης Αυγούστου. Ας δούμε όμως τις πολιτικές αντιπαραθέσεις και συγκρούσεις.

4.2. Οι πολιτικές αντιπαραθέσεις και συγκρούσεις

Οι πολιτικές διαμάχες του ελληνικού μεσοπολέμου διεξάγονται σε δύο επίπεδα. Στο ένα επίπεδο βρίσκεται η ενδοαστική σύγκρουση βενιζελικών-αντιβενιζελικών η οποία έχει ανθρώπινα θύματα και αποκτά τη μορφή αντεκδικήσεων. Αναφέρουμε ενδεικτικά την εκτέλεση των Εξ το 1922 και την απόταξη των αντιβενιζελικών αξιωματικών το 1923, γεγονότα τα οποία ανταποδίδονται στη βενιζελική παράταξη με την αποταξία των υπερχιλίων δικών της αξιωματικών και –τη λιγότερο γνωστή– εκτέλεση των Τριών το 1935. Είχε βέβαια προηγηθεί το ανεπιτυχές Κίνημα του Ελ. Βενιζέλου την ίδια χρονιά⁵⁰.

Κυρίαρχη πολιτική αστική παράταξη σε όλη σχεδόν τη διάρκεια της Β΄ Ελληνικής Δημοκρατίας (1924-1935) αλλά και πριν από αυτήν, είναι η βενιζελική, με κύριο εκφραστή το Κόμμα των Φιλελευθέρων⁵¹, ενώ υπάρχουν κατά καιρούς μικρότερα σχήματα οριζόμενα συλλήβδην σαν «βενιζελικά-βενιζελογενή». Αν και η βενιζελική παράταξη συνδέεται με αρκετές επιτυχίες⁵² για την Ελλάδα, τόσο στο εσωτερικό όσο στο εξωτερικό, μετά το 1930 ο χώρος αυτός εμφανίζει φιλοδικτατορικές τάσεις με αποκορύφωμα την απόπειρα για βενιζελική δικτατορία στο Κίνημα⁵³ της 1ης Μαρτίου του 1935.

Στον αντίποδα του βενιζελισμού, πάντα στο πλαίσιο του αστικού κομματικού σχηματισμού, βρίσκεται ο αντιβενιζελισμός συγκεκριμενοποιημένος κύρια στο Λαϊκό Κόμμα⁵⁴. Ο αντιβενιζελισμός περικλείει το φιλοβασιλικό στοιχείο σε όλη τη διάρκεια του ελληνικού μεσοπολέμου με προοπτική τον καθοριστικό ρόλο του Λαϊκού Κόμματος (ευρύτερη δεξιά) και την παλινόρθωση του 1935, παρά τις προσπάθειες και τις διαβεβαιώσεις του αρχηγού Π. Τσαλδάρη, ότι η παράταξή του είναι πιστή στο συνταγματικό πλαίσιο της αβασιλευτής δημοκρατίας⁵⁵.

Ο αστικός δικομματικός σχηματισμός βενιζελικών/αντιβενιζελικών αντικατοπτρίζει διαφορετικές ιδεολογικοπολιτικές τάσεις και κοινωνικές διαστρωματώσεις στην τότε ελληνική πραγματικότητα.

Ο βενιζελισμός προσομοιάζοντας στο Φιλελεύθερο Κόμμα της Βρετανίας και όντας «αγγλόφιλος», πιστεύει και στηρίζει τη βιομηχανική ανάπτυξη της Ελλάδας, υποστηρίζεται από το βιομηχανικό κεφάλαιο αλλά και από το προσφυγικό στοιχείο, τους μικρομεσαίους μεταπράτες και μέρος της εργατικής τάξης⁵⁶.

Ο αντιβενιζελισμός και ειδικότερα το Λαϊκό Κόμμα δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ως αντίστοιχο του Συντηρητικού Κόμματος της

Βρετανίας, ούτε γενικότερα σαν αμιγώς συντηρητικό κόμμα, αφού έχει και στοιχεία «δεξιού ποπουλισμού κεντροευρωπαϊκής έμπνευσης». Το Λαϊκό Κόμμα στηρίζεται σημαντικά στη λεγόμενη παλαιά Ελλάδα (Πελοπόννησος, Στερεά Ελλάδα κ.α.), στα παραδοσιακά παλαιά τζάκια, μεγαλοκτηματίες αλλά και μικρομεσαίους αγρότες⁵⁷.

Πριν προχωρήσουμε στην ανάλυση της ομάδας πρόκλησης, τονίζουμε ότι δεν υπάρχει πρόθεση ν' αγνοηθεί η ανάλυση πολιτικών δυνάμεων πέρα από τους δύο άξονες βενιζελισμού — αντιβενιζελισμού, όμως μια ενδελεχής ανάλυση για παράδειγμα της λεγόμενης «βενιζελικής αριστεράς» ή της ποικιλόμορφης ακροδεξιάς θα μας έβγαζε από τα στενά πλαίσια της ανάλυσης του μεσοπολεμικού αντικομμουνισμού. Το γεγονός της αποτυχίας του κοινοβουλευτισμού στον ελληνικό μεσοπόλεμο και του θριάμβου της ακροδεξιάς, δίνει το στίγμα της εποχής που εξετάζουμε.

Αντιμέτωπη στο όλο πλαίσιο των αστικών πολιτικών σχηματισμών κατά τη διάρκεια του ελληνικού μεσοπολέμου ήταν η ομάδα πρόκλησης συμπυκνωμένη κυρίως στο Κ.Κ.Ε., χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν υπήρχαν άλλες αριστερές ομάδες και οργανώσεις. Η δύναμη, η δράση και η επιρροή του Κ.Κ.Ε. στην περίοδο υπό ανάλυση, έχει συνέπειες τόσο στις πολιτικές συγκρούσεις όσο και στην καθιέρωση της αντικομμουνιστικής βίας, την οποία βέβαια το αστικό κράτος θεωρεί ως προστασία και άμυνα του κοινωνικού καθεστώτος⁵⁸.

Η κοινοβουλευτική παρουσία και δράση του Κ.Κ.Ε. δεν είναι καθόλου εύκολη υπόθεση, τόσο επειδή εισάγει ριζοσπαστικές ιδέες σε μια ελληνική κοινωνία βασικά συντηρητική, όσο και επειδή υφίσταται τις συνέπειες της ιδεολογικής νομοθετικής και υλικής (φυσικής) αντικομμουνιστικής βίας⁵⁹.

Συμπυκνώνοντας την εκλογική μας ανάλυση για το Κ.Κ.Ε. και την ευρύτερη αριστερά στον ελληνικό μεσοπόλεμο, βλέπουμε ότι το μεν Κ.Κ.Ε. κυμαίνεται από 1,4% στις βουλευτικές εκλογές του Αυγούστου 1928, το χαμηλότερο ποσοστό του, στο υψηλότερο ποσοστό του στις βουλευτικές εκλογές του Ιουνίου 1935 μέσα σε Ενιαίο Μέτωπο Αριστεράς, φθάνοντας σε ποσοστό 9,5%. Επιχειρώντας μια σύγκριση της εκλογικής δύναμης του μεσοπολεμικού Κ.Κ.Ε. με εκείνης της μετεμφυλιακής Ε.Δ.Α. αλλά και του αθροίσματος της εκλογικής δύναμης του μεταπολιτευτικού κομμουνιστικού κινήματος, συμπεραίνουμε ότι εν γένει η Αριστερά σε κοινοβουλευτικό επίπεδο είναι πιο ισχυρή μεταπολεμικά από ό,τι ήταν προπολεμικά⁶⁰.

Έχοντας ήδη αναλύσει τις θέσεις του Κ.Κ.Ε. για τη Μακεδονία και τη Θράκη σαν αιτίαση της μεσοπολεμικής αντικομμουνιστικής βίας, δεν έχουμε πρόθεση να επανέλθουμε. Υπογραμμίζουμε όμως, ότι δεν μπορεί να υπάρξει συλλήβδην απόδοση ευθύνης στο Κ.Κ.Ε. ή στην ευρύτερη Αριστερά για κάθε «αντεθνική» πράξη του μεσοπολέμου, ούτε για κάθε κοινωνική αναταραχή η οποία συμβαίνει. Η ορθολογική όμως αυτή εκτίμηση, δεν αναιρεί τη δογματική σχεδόν θέση των αστικών πολιτικών δυνάμεων της εποχής, ότι το Κ.Κ.Ε. και «αντεθνικό» είναι και υπαίτιο κάθε απεργίας, διαδήλωσης, όπως και άλλων ανατρεπτικών ενεργειών.

Μια σφαιρική λοιπόν, αξιολόγηση του Κ.Κ.Ε. σαν ομάδα πρόκλησης στην περίοδο 1924-1940, μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι υπήρξε μεν μια δυναμική πολιτική πρόταση-πρόκληση για το αστικό καθεστώς, αλλά αδυνατούσε να το ανατρέψει και να εγκαταστήσει «επαναστατικό καθεστώς» στην Ελλάδα του μεσοπολέμου, επειδή ακριβώς ασφυκτιούσε υπό τον σκληρό αντικομμουνισμό τόσο της Β' Ελληνικής Δημοκρατίας, όσο και της δικτατορίας της 4ης Αυγούστου 1936.

Εξάλλου οι διεθνείς συγκυρίες τις οποίες εξετάζουμε αμέσως μετά, δείχνουν ότι κατεστάλη αποτελεσματικά κάθε προσπάθεια εγκαθίδρυσης επαναστατικών καθεστώτων σε παγκόσμια κλίμακα. Έτσι το μόνο επαναστατικό καθεστώς παρέμενε αυτό της Σοβιετικής Ένωσης, γεγονός που μπορεί επίσης να αποδοθεί, εν μέρει τουλάχιστον, στο δόγμα του Στάλιν για «σοσιαλισμό σε μια χώρα»⁶¹ και φυσικά —εν μέρει, πάλι— στις κατασταλτικές μεθόδους των αστικών δημοκρατιών και στην άνοδο του φασισμού στην Ευρώπη. Με άλλα λόγια, οι συνθήκες στις χώρες της Ευρώπης και ενδεχομένως αλλού, προς το τέλος πια του μεσοπολέμου δεν είχαν ωριμάσει για να γίνει μια επιτυχής απόπειρα επανάστασης «ρωσικού τύπου».

4.3. Εξωγενείς παράγοντες

Δύο ιστορικές εξελίξεις οι οποίες επηρεάζουν αποφασιστικά την ελληνική πολιτική σκέψη στο μεσοπόλεμο, μολοντί αντίθετες, είναι καταλυτικής σημασίας. Πρόκειται για τη Ρωσική Επανάσταση του 1917 η οποία εξελίσσεται από τη μια, και η άνοδος του φασισμού στην Ιταλία και του εθνικοσοσιαλισμού στη Γερμανία από την άλλη. Επίσης μια σειρά από άλλα γεγονότα, όχι άσχετα με τα προαναφερθέντα, όπως ο Ισπανικός Εμφύλιος (1936-1939), η άνοδος του Λαϊκού Μετώπου στην εξουσία της Γαλλίας, αλλά και οι

ακροδεξιές βασιλευόμενες δικτατορίες (κύρια στα Βαλκάνια), επηρεάζουν την ελληνική πραγματικότητα.

Η επικράτηση της Ρωσικής Επανάστασης του 1917 λειτουργεί σαν πρότυπο για πολλές χώρες του κόσμου, στο βαθμό που η πολιτική σκέψη ορισμένων βλέπει εκεί μια προοπτική παγκόσμιας ειρήνης αλλά και μετασχηματισμού των παραδοσιακών κοινωνιών σε νέες κοινωνίες χωρίς εκμεταλλευόμενες και υπό εκμετάλλευση τάξεις.

Στην Ελλάδα, όπως προείπαμε, υπήρχε από τον 19ο αιώνα ένα υπόβαθρο προοδευτικών σοσιαλιστικών συλλόγων που εμπεριείχε βέβαια και ρομαντικά στοιχεία. Όμως ένα χρόνο μετά τη Ρωσική Επανάσταση ιδρύεται το Σ.Ε.Κ.Ε., το οποίο αν και όχι ακόμα πλήρως «μπολσεβικοποιημένο» οδεύει προς μια τέτοια κατεύθυνση. Ένας νέος κόσμος διαμορφώνεται, μέσα στον οποίο η Ελλάδα προσπαθεί να βρει τη θέση της⁶².

Η προσπάθεια διαμόρφωσης ενός ορθολογικού κόσμου που θα υιοθετούσε ένα διεθνές σύστημα στηριζόμενο στην παγκόσμια ασφάλεια και ειρήνη, δε στέφεται τελικά με επιτυχία.

Η Συνθήκη των Βερσαλλιών (1919)⁶³ κλείνει τυπικά και σε διπλωματικό επίπεδο τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο χωρίς όμως να θέτει τις ουσιαστικές βάσεις για μια μόνιμη και βιώσιμη ειρήνη. Αντίθετα η Συνθήκη περικλείει το σπέρμα του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου, όπως σωστά πρόβλεψε τότε ο γάλλος πρωθυπουργός Γ. Κλεμανσώ⁶⁴.

Η αβεβαιότητα των τότε νικητών και η επερχόμενη οικονομική κρίση θεμελιώνει ένα βίαιο μέλλον. Η ίδρυση της Κοινωνίας των Εθνών (Κ.τ.Ε.)⁶⁵ το 1919, προπομπός του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών (Ο.Η.Ε), δεν κατόρθωσε να επιτύχει στην αποστολή της για διατήρηση της παγκόσμιας ειρήνης. Η Κ.τ.Ε. απέτυχε, καθώς ο μεσοπόλεμος ξεκινούσε με μεγάλη ταραχή αφού πέρα από το ανικανοποίητο των εδαφικών διεκδικήσεων και τους διεθνείς οικονομικούς ανταγωνισμούς, ανέρχονται στην εξουσία φασιστικές και εθνικοσοσιαλιστικές δυνάμεις οι οποίες την περιφρονούν με προοπτική έναν νέο παγκόσμιο πόλεμο. Πάντως η μεσοπολεμική περίοδος αρχίζει με μεγάλες πολιτικές αναστατώσεις.

Εκδηλώνεται επανάσταση στο κέντρο της Ευρώπης και μάλιστα στην πιο βιομηχανοποιημένη χώρα και πυρήνα των ηττημένων Κεντρικών Δυνάμεων, τη Γερμανία. Οργανώνεται η «Λέγκα του Σπάρτακου», με κύριους ηγέτες τον Κάρλ Λίμπνεκ και τη Ρόζα Λούξεμπουργκ, πρόδρομος και βάση του Κομμουνιστικού Κόμματος Γερμανίας (Κ.Κ.Γ.). Η απόπειρα των γερμανικών επαναστατών

να καταλάβουν την εξουσία (Ιανουάριος 1919) κατεστάλη από τη σοσιαλδημοκρατική Κυβέρνηση της νεότευκτης Γερμανικής Δημοκρατίας, ενώ σκοτώνονται ο Λίμπνερ και η Λούξεμπουργκ⁶⁶.

Την ίδια χρονιά (1919) οι Ούγγροι μπολσεβίκοι υπό την ηγεσία του Μπέλα Κουν, στη σύγχυση της ήττας των Κεντρικών Δυνάμεων στις οποίες ανήκε η χώρα τους μέσω της Αυστροουγγρικής Αυτοκρατορίας, καταλαμβάνουν την εξουσία. Οι Ούγγροι επαναστάτες διατηρούν την εξουσία για 133 μέρες προκαλώντας ανησυχία στις αστικές δυνάμεις παγκόσμια, γιατί φοβούνται ότι το εγχείρημα του Κουν θα επαναληφθεί και στις δικές τους χώρες. Η αντεπίθεση του αστικού κόσμου της Ουγγαρίας υπήρξε αμειλικτική και αποτελεσματική. Με τη βοήθεια ρουμανικών στρατευμάτων, κατόπιν αγγλο-γαλλικής παρακίνησης αλλά και παραχώρησης εδαφών στη «σύμμαχο» Ρουμανία, ανατρεπόταν η «ουγγρική σοβιετική δημοκρατία» και τη θέση της έπαιρνε ένα καθεστώς ημιφασιστικής αυταρχικής ακροδεξιής αντιβασιλείας, υπό τον αντιναύαρχο Νικόλας Χόρτυ, με μεγάλη δόση «λευκής» (αντικομμουνιστικής) τρομοκρατίας⁶⁷.

Καθώς λοιπόν η δράση επαναστατημένων ανθρώπων σε παγκόσμια κλίμακα προκαλεί την αντίδραση των αστικών δυνάμεων, ο μεσοπόλεμος έχει να δείξει έναν πλούτο αντικομμουνιστικών φαινομένων από κάπως ήπιες μορφές (αστικές δημοκρατίες), σε ακραίες εκφάνσεις στα ποικίλα φασιστοειδή καθεστώτα.

Η εγκαθίδρυση αντικομμουνιστικής βασιλικής δικτατορίας στη Γιουγκοσλαβία (1921), η επικράτηση ενός συστηματικά οργανωμένου φασιστικού καθεστώτος στην Ιταλία (μέχρι το 1925), και η τάση άλλων βαλκανικών χωρών, όπως η Ρουμανία και η Βουλγαρία προς ακροδεξιές «φασίζουσες» προοπτικές, διαγράφουν τις συνέπειες στο πλαίσιο του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Επίσης σημειώνουμε ότι στην Τουρκία καθ' όλο το μεσοπόλεμο και όχι μόνο, κυριαρχεί το «κεμαλικό καθεστώς», ενώ στη γειτονική Αλβανία γεωπολιτικές και ενδοκαθεστωτικές εξελίξεις είχαν άμεσες συνέπειες για την Ελλάδα⁶⁸.

Στις Η.Π.Α. τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια κυριαρχεί ο «κόκκινος τρόμος» (red scare)⁶⁹, μια προδρομική μορφή του μακαρθισμού, ο οποίος έχει ως σκοπό την αντιμετώπιση του «κομμουνιστικού κινδύνου» με κύρια ομάδα πρόκλησης το Κομμουνιστικό Κόμμα Ηνωμένων Πολιτειών Αμερικής (C.P.U.S.A.) και άλλες αριστερές δυνάμεις. Η αμερικανική αντικομμουνιστική βία αποδεικνύεται αρκετά ωμή και απροκάλυπτη, καθώς ο βιομηχανικός αυτός γίγαντας θέλει να περιχαρακώσει την αστική δημοκρατία στο φάσμα Ρε-

πουμπλικάνοι-Δημοκρατικοί (ή δεξιά-φιλελεύθερο-κέντρο), αποκλείοντας ακόμα και τη σοσιαλδημοκρατία από το πολιτικό φάσμα αλλά και κάθε μεταρρύθμιση στην κατεύθυνση του πολυκομματικού κοινοβουλευτισμού⁷⁰.

Καθώς λοιπόν ο κόσμος αναδύεται από τον παγκόσμιο πόλεμο και αρχίζουν οι συγκρούσεις αστών-κομμουνιστών, η Ελλάδα επουλώνει τις πληγές της Μικρασιατικής Καταστροφής του 1922 με τη γνωστή Συνθήκη της Λωζάνης (1923)⁷¹.

Η δεκαετία του 1930 χαρακτηρίζεται από μια παραπέρα «φασιστοποίηση» πολλών χωρών, με αρνητικές συνέπειες για το παγκόσμιο σύστημα που είχε σχεδιαστεί με βάση τα οράματα του Γ. Γουίλσον και άλλων, με κύριο μοχλό την Κ.Τ.Ε.⁷²

Το 1931 στην Ρουμανία καταλαμβάνει την εξουσία η Σιδηρά Φρουρά, κίνημα φασιστικό και ανοιχτά αντισημιτικό. Το 1932 στην Ιαπωνία κυριαρχεί ο «μilitarισμός». Το 1933 επικρατεί στη Γερμανία ο εθνικοσοσιαλισμός υπό τον Α. Χίτλερ⁷³. Η γειτονική μας Βουλγαρία τελεί κάτω από ιδιότυπο ημιπλουραλιστικό καθεστώς από το 1935, που μπορεί να ορισθεί ως «βασιλεύουσα ημιδικτατορία» που διήρκεσε μέχρι το 1943. Το βουλγαρικό καθεστώς δίδωκε τόσο αριστερούς και κομμουνιστές όσο και πρωτοφασίστες δεξιούς (π.χ. διάλυση Ρατνίτσι-1939). Η Βουλγαρία υπό ένα δεξιό αυταρχικό καθεστώς τελικά και καθώς πλησιάζει ο Παγκόσμιος Πόλεμος προσεγγίζει αρκετά την εθνικοσοσιαλιστική Γερμανία και τη φασιστική Ιταλία⁷⁴.

Η εκλογική νίκη του Λαϊκού Μετώπου στην Ισπανία (Αριστεροί - Δημοκράτες - Δημοκρατική Ένωση - Σοσιαλιστές - Κομμουνιστές), το 1936 και ο σχηματισμός κυβέρνησης υπό τον Μανουήλ Υ Ντιάθ Αθάνια, εξελίσσεται στο γνωστό Ισπανικό Εμφύλιο (1936-1939) και τη νίκη των αντεπαναστατικών δυνάμεων υπό τον «φαλαγγίτη» στρατηγό Φρ. Φράνκο, που χωρίς ακριβώς να εμπλέκεται άμεσα στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο κλείνει προς τον Άξονα⁷⁵.

Καθώς διαμορφώνονται σιγά - σιγά οι συμμαχίες με προοπτική τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, η Ελλάδα δέχεται ξένες επιρροές οι οποίες προσπαθούν να την εντάξουν η κάθε μια στα δικά της συμφέροντα.

Υπήρχε για την Ελλάδα το προηγούμενο του Εθνικού Διχασμού, όπου από τη μια πλευρά οι βρετανικές και οι γαλλικές επιρροές αγωνίζονται να εντάξουν τη χώρα στο πλευρό της Αντάντ, ενώ από την άλλη οι επιρροές των Κεντρικών Δυνάμεων μπορούν τελικά να ελπίζουν μόνο στην ελληνική ουδετερότητα. Ενθουσιώδης οπαδός των επιρροών της Αντάντ ήταν ο Ελ. Βενι-

ζέλος και πλησιέστερα στις Κεντρικές Δυνάμεις (κυρίως Γερμανία), ήταν ο Κωνσταντίνος ο Α΄⁷⁶.

Ένα άλλο κακό προηγούμενο που οριοθετεί τον ελληνικό μεσοπόλεμο και περιλαμβάνει ξένες επεμβάσεις, ντόπιες συνωμοσίες, προδοσίες κ.α. είναι η Μικρασιατική Καταστροφή του 1922⁷⁷.

Στη δεκαετία 1922-1932 κυριαρχεί πολιτικά στην Ελλάδα η Βενιζελική παράταξη, η οποία αν και εγγύτερα στην αγγλο-γαλλική επιρροή (τουλάχιστον ιστορικά), δέχεται και άλλες πολυδιάστατες επιρροές. Ήδη έγινε νύξη για κάποια βενιζελικά στοιχεία που από το 1930 και μετά «ερωτοτροπούν» με φασιστικά πρότυπα, όπως για παράδειγμα αυτό της Ιταλίας⁷⁸.

Η εξωτερική πολιτική του Ελ. Βενιζέλου (1928-1932) χαρακτηρίζεται από ζωηρή θέληση για βαλκανική συνεννόηση, ελληνοτουρκική και ελληνοϊταλική φιλία⁷⁹.

Κάτω από τις νέες παγκόσμιες συγκυρίες, το ζητούμενο για την Ελλάδα είναι πού να ενταχθεί στο υπό διαμόρφωση σύστημα ή πώς να αποφύγει τη συμμετοχή της στον επερχόμενο πόλεμο ελαχιστοποιώντας τυχόν αρνητικές συνέπειες. Η άνοδος του Λαϊκού Κόμματος στην εξουσία το 1932, η επάνοδος του Θρόνου⁸⁰ το 1935 και η πλήρης στήριξή του από τον Ελ. Βενιζέλο, έλυσε σαφώς το πρόβλημα υπέρ των Βρετανών.

Η πρωθυπουργοποίηση του Ι. Μεταξά⁸¹, τον Απρίλιο του 1936, με ψήφο εμπιστοσύνης από σχεδόν όλους τους βουλευτές, αντιβενιζελικούς και βενιζελικούς, η οποία μετατρέπεται σε ανοιχτή δικτατορία από την 4η Αυγούστου 1936, έχει κέντρο δύναμης το Βασιλιά που είναι απόλυτα πιστός στη Βρετανία. Διευκρινίζουμε ότι άλλο πράγμα είναι η προσπάθεια μη εμπλοκής της χώρας μας στον πόλεμο και άλλο η επιλογή διεθνούς στρατοπέδου⁸².

Ο Ι. Μεταξάς κάνει προσπάθειες μη εμπλοκής που τελικά δεν απέδωσαν. Ενισχύεται βέβαια, κάπως η γερμανική επιρροή στην Ελλάδα με την αύξηση του ελληνογερμανικού εμπορίου και τη συνεργασία των δύο χωρών για μια αποτελεσματικότερη άσκηση αντικομμουνιστικής βίας⁸³. Όλα αυτά και ειδικότερα η άνοδος της οικονομικής επιρροής της Γερμανίας ως αποτέλεσμα της οικονομικής κρίσης, δεν είχαν σοβαρό πολιτικό αντίκτυπο, αφού τελικά η Ελλάδα μπήκε στο Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο στο πλευρό των Συμμάχων και ειδικότερα της Βρετανίας.

5. Συμπεράσματα

Αναλύσαμε το φαινόμενο της κρατικής βίας στην Ελλάδα του μεσοπολέμου (1922-1940), ως προς την κύρια μορφή της που ήταν η αντικομμουνιστική βία. Αφού αναλύσαμε το θεωρητικό πλαίσιο του φαινομένου και σχηματοποιήσαμε το εργαστήριο προτάσεων, διερευνήσαμε την αντικομμουνιστική βία ως προς τις μορφές της, τους φορείς της και τους εσωτερικούς κοινωνικούς οικονομικούς και πολιτικούς παράγοντές της.

Συμπεραίνουμε λοιπόν ότι:

α) Παρατηρείται έξαρση του φαινομένου της αντικομμουνιστικής βίας (ιδεολογικής-νομοθετικής-υλικής), σε όλη τη διάρκεια του ελληνικού μεσοπολέμου, τόσο σε κοινοβουλευτική περίοδο (Β' Ελληνική Δημοκρατία), όσο και σε περιόδους δικτατορίας (δικτατορία Θ. Πάγκαλου, 4η Αυγούστου).

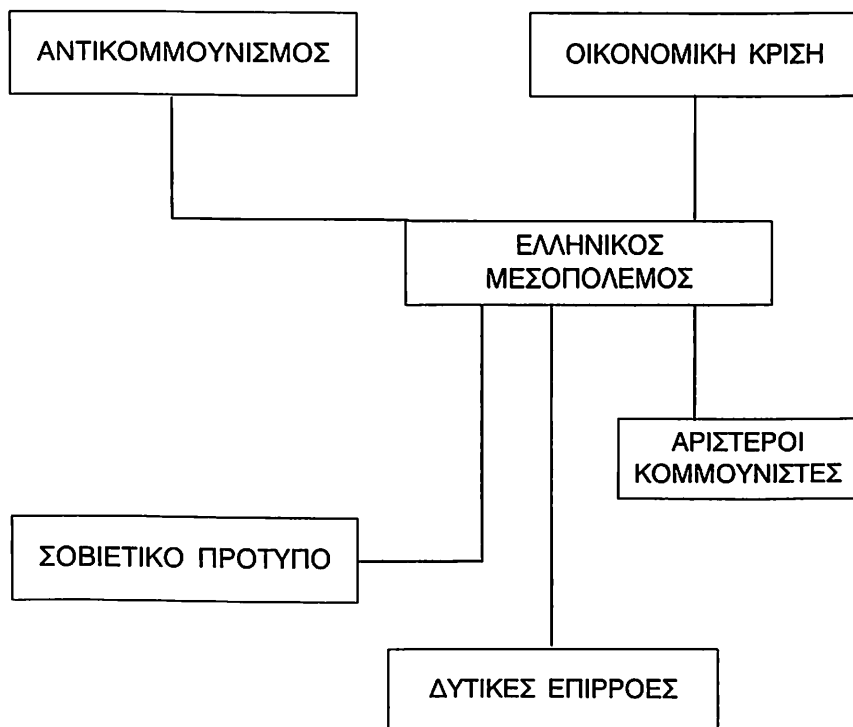
β) Υπάρχει αναλογική σχέση της αντικομμουνιστικής βίας με την παγκόσμια οικονομική κρίση η οποία γίνεται αισθητή στην Ελλάδα από το 1931 με την αύξηση των κοινωνικών αγώνων.

γ) Υπάρχει αναλογική σχέση της αντικομμουνιστικής βίας με αρνητικές οικονομικές παραμέτρους που οδηγούν στην εξαθλίωση μεγάλο τμήμα των εργαζομένων.

δ) Υπάρχει σαφής σχέση της αντικομμουνιστικής βίας με τις αντιλήψεις της εποχής για τον «κομμουνιστικό κίνδυνο» τόσο στις αστικές δημοκρατίες όσο και στα φασιστικά καθεστώτα και οι αντιλήψεις αυτές επηρεάζουν αντίστοιχες ελληνικές αστικές πολιτικές δυνάμεις.

Όσο για μια περιπλοκή της έρευνας αυτή θα μπορούσε να εστιαστεί στην αδυναμία να γίνει σαφής ο διαχωρισμός ανάμεσα στη γενική κρατική βία και καταστολή που ασκούσε η 4η Αυγούστου, και στη συγκεκριμένη δίωξη των στελεχών και οπαδών οριζόμενων ως «κομμουνιστές» (Κ.Κ.Ε και άλλοι αριστεροί).

Γενικά στην αντικομμουνιστική βία του ελληνικού μεσοπολέμου αναγνωρίζουμε αρκετά προδρομικά στοιχεία ενός επερχόμενου μετεμφυλιακού αντικομμουνισμού (1950-1974), ο οποίος αναπαράγει τον προηγούμενο με αρκετά ίδια στοιχεία αλλά και εμπλουτισμένος με νέα, κύρια του αμερικάνικου μακαρθισμού. Το όλο πλέγμα της μετεμφυλιακής αντικομμουνιστικής βίας (μορφές - φορείς - μέθοδοι κλπ.), αποκλιμακώνεται και τελικά καταργείται με τη μεταπολίτευση του 1974.

Σημειώσεις

1. Για τον ορισμό της κρατικής βίας βλέπε: Stohl M. Lopez G. *The State as Terrorist*, Greenwood Press, Westport Conn. 1984. σ.σ. 7-9.

2. Για την αντικομμουνιστική βία στην Ελλάδα, ως την κυριότερη μορφή κρατικής βίας με έμφαση όμως στα μετεμφυλιακά χρόνια, βλέπε: Ψύλλας Δημ. *Πρόβλημα Αντικομμουνιστικής Βίας στην Ελλάδα. Σύγκριση δύο περιόδων 1956-1963, 1974-1981* Αδημοσίευτη Διδακτορική διατριβή Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα 1996, σ.σ. 4-6.

3. Για τη θεωρητική διάκριση της κρατικής βίας σε «πειθώ» και σε «εξαναγκασμό», βλέπε: Κουτσούκης Κλ., «Οι κυρώσεις εις την πολιτική» στο Στράγγας Ι. (επιμ.). *Είδη Κυρώσεων και Δικαιϊκοί Κλάδοι*, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα - Κομοτηνή 1991, σ.σ. 119-121.

4. Βλέπε: Καλογεράτος Π. *Οι Πολιτικοί Θεσμοί Σάκκουλας* Αθήνα - Κομοτηνή, 1985, 1ος τόμος σ. 68.

5. Βλέπε: Ψύλλας Δημ. *Πρόβλημα Αντικομμουνιστικής... οπ. παρ. σ.σ. 13-15.*

6. Ίδιο: σ.σ. 32-34.

7. Για μια πρώτη γνωριμία με τις βασικές αρχές του αναρχισμού βλέπε: Berkman A. A.B.C. of Anarchism, Freedom Press, London 1964.

8. Για ολόκληρη την προσέγγιση βλέπε Αλτουσέρ Λ. *Για τον Μάρξ*, μετ. Τάκη Καφετζή, Γράμματα Αθήνα 1978.

9. Βλέπε: Πουλαντζάς Ν. *Πολιτική Εξουσία και Κοινωνικές Τάξεις*, μετ. Κ. Φιλίνη 2 τόμοι, Θεμέλιο, Αθήνα 1975. 2ος τόμος σ.100. Επίσης του ίδιου: *Η Κρίση του Κράτους*, συλλογικός τόμος, μετ. Ξ. Γιαταγάνα, Παπαζήση, Αθήνα χ.ημ. σ. 31.

10. Για μια συμπυκνωμένη εξέταση και ανάλυση των θεωρητικών προσεγγίσεων στο πρόβλημα της κρατικής βίας βλέπε: Ψύλλας Δημ. *Πρόβλημα Αντικομμουνιστικής...* οπ. παρ. σ.σ. 11-18. Ειδικά για τη συστηματική-δομολειτουργική προσέγγιση στο ίδιο: σ.σ. 17-18.

11. Η προσέγγιση της θεωρητικής χρήσης και της εμπειρικής ανάλυσης με βάση την πολιτική και κοινωνικοοικονομική ανάπτυξη ίσως είναι παρεξηγημένη και μη αποδεκτή ακόμα από ορισμένους ερευνητές. Για μια σφαιρική κατανόηση αυτής της προσέγγισης βλέπε: Κουτσούκης Κλ. *Η Πολιτική και Κοινωνικοοικονομική Ανάπτυξη στην Ελλάδα*, Αναστασίου Αθήνα 1988. σ.σ. 19-154.

Ειδικότερα για τον ορισμό και τη χρήση των δεικτών της κοινωνικοοικονομικής ανάπτυξης στο ίδιο: σ.σ. 86-132.

Συγκεκριμένα για τα εμπειρικά στηρίγματα της προσέγγισης αυτής στο ίδιο: σ.σ. 133-153. Επίσης θεωρούμε αναγκαία και χρήσιμη την αναφορά στο Μουζέλης Ν. *Νεο-Ελληνική Κοινωνία: Όψεις Υπανάπτυξης*, μετ. Τζένης Μαστοράκη Εξάντας, Αθήνα 1978. σ. 46.

12. Για τις σχέσεις αυτές και το σύνδεσμό τους με την έννοια της «πολιτικής ανάπτυξης» αντλούμε τόσο από το Κουτσούκης Κλ. *Η Πολιτική και Κοινωνικοοικονομική...* οπ. παρ.σ.σ. 178-188. Επίσης από το Κουτσούκης Κλ. *Η Πολιτική Ανάπτυξη*, Παπαζήσης, Αθήνα 1999. Συγκεκριμένα για το θεωρητικό πλαίσιο βλέπε: σ.σ. 83-279. Για την πολιτική ανάπτυξη στην Ελλάδα στο ίδιο σ.σ. 285-356.

13. Βλέπε: Σολάρο Αντ., *Ιστορία του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδας*, Πλειάς, Αθήνα 1975, σ.σ. 13-18.

14. Τον Μάρτιο του 1919 συγκροτείται στη Μόσχα η 3η Διεθνής με τις γνωστές συνέπειες για τις παγκόσμιες εξελίξεις. Βλέπε: για την ιστορική καταγραφή *A Documentary History of Communism*, University Press of New England, Hanover 1984, 2ος τόμος σ.σ. 33-37.

Για την επίδραση της Ρωσικής Επανάστασης και του διεθνούς σοσιαλισμού στο ελληνικό εργατικό κίνημα βλέπε: Κορδάτος Γιαν. *Ιστορία του Ελληνικού Εργατικού Κινήματος*, Μπουκουμάνης, Αθήνα 1972 σ.σ. 289-293. Συνέπειες για την Ελλάδα βλέπε: Ρήγος Αλκ. *Η Β' Ελληνική Δημοκρατία 1924-1935*, Θεμέλιο, Αθήνα 1988 σ.σ.122-123. Επίσης για μια θεώρηση της Ρωσικής Επανάστασης από αντικομμουνιστική σκοπιά βλέπε: Γεωργαλάς Γ. *Ο Κομμουνισμός*, Νέα Θέσις, Αθήνα χ.ημ. σ.σ. 210

- 251. Συγκεκριμένα για την 3η Διεθνή σ.σ. 369-383.
15. Βλέπε Κορδάτος Γιαν. *Ιστορία του Ελληνικού ...* οπ. παρ. σ.σ. 303-308. Επίσης Σολάρο Αντ. *Ιστορία του ...* οπ. παρ. σ.σ. 25-26. Επίσης: *Χρονικό Αγώνων...* οπ. παρ. 1ος τόμος σ.σ. 26-28.
16. Βλέπε: Σολάρο Αντ. *Ιστορία του ...* οπ. παρ. σ.σ. 26-29.
17. Βλέπε: Μοσκόφ Κ. *Εισαγωγικά στην Ιστορία του Κινήματος της Εργατικής Τάξης*, Καστανιώτης, Αθήνα 1987, σ. 417. Επίσης: *Χρονικό Αγώνων...* οπ. παρ. 1ος τόμος σ. 25.
18. Βλέπε: Tatsios T. G. *The Megali Idea and the Greek - Turkish War of 1837*, Columbia University Press, New York, 1984.
- Ειδικότερα για τις ιδεολογικές χρήσεις της Μεγάλης Ιδέας βλέπε: Μανρογορδάτος G. *Stillborn Republic*, University of California Press, Berkeley 1983, σ.σ. 60-61. Επίσης: Glogg Rich. *A Concise History of Greece* Cambridge University Press, New York 1994. σ.σ. 47-49.
19. Βλέπε: Γιανουλόπουλος Γιαν. «Η Ευγενής μας Τύφλωσις ...» ... οπ. παρ. 257-245. Επίσης: *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους* 16 τόμοι Εκδοτική Αθηνών Α.Ε. Αθήνα 1980, ΙΕ τόμος σ.σ. 133-144.
20. Για τις θέσεις του Σ.Ε.Κ.Ε. (Κ) στο: *Χρονικό Αγώνων ...* οπ. παρ. 1ος τόμος σ. 33. Για την αντικομμουνιστική εκμετάλλευση του θέματος βλέπε: Θεοτόκης Σπ. *Πολιτικά Αναμνήσεις* Επτάλοφος ΑΒΕΕ, Αθήνα 1986, σ. 38.
21. Σολάρο Αντ. *Ιστορία του...* οπ. παρ. σ.σ. 47-50.
22. Ίδιο: σ.σ. 101 - 102.
23. *Χρονικό Αγώνων ...* οπ. παρ. 1ος τόμος σ.σ. 100-101.
24. Ίδιο: 1ος τόμος σ.σ. 101-102.
25. Σολάρο Αντ. *Ιστορία του ...* οπ. παρ. σ. 49.
26. Πετρίδης Παυλ. «Ο αριστερός αντιβενιζελικός λόγος του Αλέξανδρου Παπαναστασίου (1923-1936) Αλέξανδρος Παπαναστασίου, στο Πρακτικά Συνεδρίου, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα 1990, σ.σ. 119-129. Επίσης στο ίδιο Διαμαντόπουλος Θάν. «Ο Α. Παπαναστασίου ως αριστερή πτέρυγα του Βενιζελισμού» σ.σ. 131-174.
27. Βλέπε: Φ.Ε.Κ. 6-5-24 τ. 1ο, αρ. Φ. 102.
28. Βλέπε: Βερέμης Θάν. *Οι Επεμβάσεις του Στρατού στην Ελληνική Πολιτική*, Εξάντας, Αθήνα 1977 σ.σ. 151-159. Επίσης: Ανδρικόπουλος Γιαν. *Η Δημοκρατία του Μεσοπολέμου 1922-1936*, Φυτράκης Ο/Τύπος Α.Ε. Σύγχρονη Ιστορία, Αθήνα 1987 σ.σ. 26-31. Επίσης: Μανρογορδάτος G. *Stillborn Republic ...* οπ. παρ. σ. 33.
29. Βλέπε: Αλιβιζάτος Ν. *Οι Πολιτικοί Θεσμοί σε Κρίση*, Θεμέλιο, Αθήνα 1986, σ. 385.
30. Βλέπε: Φ.Ε.Κ. 25-7-29 τ. 1ον, αρ. Φ. 245, (νόμος 4229).
31. Βλέπε: Ψύλλας Δημ. *Πρόβλημα Αντικομμουνιστικής ...* οπ. παρ. σ. 34.
32. Βλέπε: Τα Κείμενα 4 τόμοι *Λέσχη Φιλελευθέρων Μνήμη Ελευθερίου Βενιζέλου*, Αθήνα 1983, 2ος τόμος σ.σ. 559-563.

33. Βλέπε: Αλιβιζάτος Ν. *Οι Πολιτικοί...* οπ. παρ. σ.σ. 419-422. Για την αντίσταση κατά της 4ης Αυγούστου βλέπε: Λιναρδάτος Σπ. *Πώς φθάσαμε στην 4η Αυγούστου*, Θεμέλιο, Αθήνα 1974, σ.σ. 207-260. Για τους τόπους μαρτυριών για τα θύματα του αντικομμουνισμού (π.χ. Ακροναυπλία, Ανάφη, Φολέγανδρος, Γαύδος κλπ.) στο ίδιο: σ.σ. 393-452.

34. Βλέπε: Ανδρικόπουλος Γιαν. *Οι Ρίζες του Ελληνικού Φασισμού*, (χ. έκδ.), Αθήνα 1977, σ.σ. 56-57.

35. Σχετικά με τις παρακρατικές οργανώσεις στη μετεμφυλιακή Ελλάδα μεγάλη είναι η συμβολή του Ανδ. Λεντάκη με το βιβλίο του Παρακρατικές Οργανώσεις και η 21η Απριλίου, Καστανιώτης, Αθήνα 1975.

36. Βλέπε: Πολιτικά Υποθήκαι χ' έκδ. Αθήνα 1965, σ.σ. 228-229.

37. Βλέπε: Μεταξάς Ι. *Λόγοι και Σκέψεις*, 2 τόμοι, Γκοβόστης, Αθήνα 1969, 1ος τόμος, σ.σ. 30-45.

38. Βλέπε: Ψύλλας Δημ. *Πρόβλημα Αντικομμουνιστικής ...* οπ. παρ. σ.σ. 35-38.

39. Τα στοιχεία που παραθέτουμε στον Πίνακα 1 αποτελούν έναν συνδυασμό, μια επεξεργασία δεδομένων από δύο πηγές: α) Μοσκόφ Κ. *Εισαγωγικά στην Ιστορία...* οπ. παρ. σ. 444. β) *Χρονικό Αγώνων ...* οπ. παρ. 1ος τόμος σ.σ. 55-130.

40. Βλέπε: Κατηφόρης Γ. *Η Νομοθεσία των Βαρβάρων*, Θεμέλιο, Αθήνα 1975, σ.σ. 50 και σ. 76.

Ειδικότερα για την έννοια του εσωτερικού εχθρού, βλέπε αναλύσεις στο Ρήγος Αλκ. *Η Β' Ελληνική...* οπ. παρ. σ.σ. 312 - 313.

Επίσης: Αλιβιζάτος Ν. *Οι Πολιτικοί...* οπ. παρ. σ.σ. 385-391.
Επίσης: Κούνδουρος Σ. Ρουσ.

Η ασφάλεια του Καθεστώτος, Καστανιώτης, Αθήνα 1978, σ.σ. 78-90.

41. Βλέπε: Ρήγος Αλκ. *Η Β' Ελληνική ...* οπ. παρ. για τις δύο βασικές τάξεις (αστική-εργατική) σ.σ. 131-149, για τα στρώματα (αγροτικά - μικροαστικά) σ.σ. 149-175, για άλλες κοινωνικές κατηγορίες (εθνικές - θρησκευτικές-τοπικές και τις αντιθέσεις τους) σ.σ. 196-234.

42. Ίδιο: σ.σ. 65-75.

43. Ίδιο: σ.σ. 131-134.

44. Ίδιο: σ.σ. 80-81.

45. Ίδιο: σ.σ. 131-261.

46. Για την αύξηση της ανεργίας κατά 100% από το 1928 μέχρι το 1935 αντλήσαμε και επεξεργαστήκαμε στοιχεία από τις Στατιστικές Επετηρίδες της Ελλάδας, Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδας (Ε.Σ.Υ.Ε) 1929-1938.

47. Ίδιο: Άντληση και επεξεργασία στοιχείων από Επετηρίδες, 1930-1934.

48. Αντλήσαμε στοιχεία προς επεξεργασία από τις Επετηρίδες της Ε.Σ.Υ.Ε. για τις χρονιές 1930-1938. Για τη δημιουργία του Πίνακα 2 αντλήσαμε στοιχεία προς επεξεργασία από τις Επετηρίδες της Ε.Σ.Υ.Ε. για τις χρονιές 1930-1938. Επίσης διευκρινίζουμε ότι χρησιμοποιούμε

τους επτά δείκτες της κοινωνικής και οικονομικής ανάπτυξης όπως έχουν οριστεί και είναι μεθοδολογικά επεξεργασμένοι στο Κλ. Κουτσούκης. Η Πολιτική και Κοινωνικοοικονομική ... οπ. παρ. σ.σ. 178-188. Ο ένας από τους επτά δείκτες που ίσως ξενίσει περισσότερο είναι αυτός της «Εξωτερικής Εξάρτησης». Με αυτόν εννοούμε μια λεπτομερή επεξεργασία στοιχείων εισαγωγών και εξαγωγών κατά κεφαλή, όπως την αναλογία του εμπορίου της χώρας στο παγκόσμιο εμπόριο κλπ.

49. Έχουμε υπ' όψη μας επεξεργασμένα κοινωνικά και οικονομικά στοιχεία για τη μέτρηση της κοινωνικής και οικονομικής ανάπτυξης στην περίοδο 1961-1981, τα οποία αφορούν τους συγκεκριμένους δείκτες που χρησιμοποιήσαμε στον Πίνακα 2 και στους οποίους αναφερθήκαμε στην προηγούμενη σημείωση (48). Τα στοιχεία για το 1961-1981 μας επιτρέπουν τη δυνατότητα σύγκρισης. Βλ. για την κοινωνική και οικονομική ανάπτυξη στη μετεμφυλιακή Ελλάδα στο: Ψύλλας Δημ. Πρόβλημα Αντικομμουνιστικής... οπ. παρ. σ.σ. 91-92 και 127-128, σ.σ. 127-128.

Επίσης συμπληρωματικά κοινωνικά και οικονομικά στοιχεία στο ίδιο: (Παραρτήματα Α' και Β') σ.σ. 205- 219.

50. Το επιχείρημα της πενηντάχρονης διακυβέρνησης της χώρας από τη «δεξιά» (1932-1981), φαίνεται υπεραπλουστευμένο επειδή προϋποθέτει μια συλλήβδην ταύτιση κοινοβουλευτικών συντηρητικών κυβερνήσεων (Λαϊκού Κόμματος Εθνικού Συναγερμού - Νέας Δημοκρατίας), με δικτατορικές και δοσιλογικές κυβερνήσεις (4ης Αυγούστου - Κατοχικές - 21ης Απριλίου - 25ης Νοεμβρίου). Επίσης συνήθως ξεχνάμε ότι το ίδιο διάστημα είχαμε και κυβερνήσεις βενιζελογενών κομμάτων (1950-1952), κεντρώες (1963-1965). Ακόμα τον Εμφύλιο διαχειρίστηκαν από κοινού οι δύο αστικές οικογένειες υπό την πρωθυπουργία του Φιλελεύθερου Θεμ. Σοφούλη (1945, 1947-1949).

51. Ενδεικτικά αναφέρουμε αποτελέσματα εκλογών από τα οποία φαίνεται η δύναμη του Κόμματος των Φιλελευθέρων στην περίοδο που εξετάζουμε:

(α) Βουλευτικές εκλογές 1923 (Δεκ.) που ήταν ταυτόχρονα και εκλογές για συντακτική συνέλευση το Κ.Φ. κέρδισε 250 από τις 399 έδρες).

(β) Πολιτειακό δημοψήφισμα 1924 (Απρ.) Αβασίλευτη Δημοκρατία 69,95%.

(γ) Βουλευτικές εκλογές 1928 (Αύγ.) Κυβερνητική Παράταξη (δηλαδή βενιζελικοί) 61,2% και 223 έδρες σε σύνολο 250.

(δ) Γερουσιαστικές εκλογές 1929 (Απρ.) Βενιζελικά Κόμματα (σύνολο) 70,5% και 78 έδρες σε σύνολο 100.

(ε) Βουλευτικές εκλογές 1936 (Ιαν.) και παρά την πολιτειακή και πολιτική επικράτηση της αντιβενιζελικής παράταξης και μάλιστα των πιο ακραίων βασιλικών στοιχείων της, οι βενιζελικοί κερδίζουν το 45,1% της λαϊκής ψήφου και 142 έδρες σε σύνολο 300.

Για τα πιο πάνω στοιχεία αντλήσαμε από τις εξής πηγές:

(α) Διγκαβές Κ. Οι Εκλογές στην Ελλάδα 1844-1985, Μαλλιάρης Παιδεία, Αθήνα, 1986.

(β) Στατιστικές Εκλογών 1928 - 1936 Εθνικό Τυπογραφείο Αθήνα 1928-1936 (Επεξεργασία στοιχείων).

(γ) Ιστορία του Ελληνικού... οπ. παρ. σ.σ. 276-374.

52. Υπενθυμίζουμε ότι για μεγάλο τμήμα του αστικού κόσμου η βενιζελική παράταξη συνδέεται με θετικά μεταρρυθμιστικά μέτρα και θριάμβους στην εξωτερική πολιτική. Η είσοδος του Ελ.Βενιζέλου στην πολιτική σκηνή, ως αποτέλεσμα πρόσκλησης από τον Στρατιωτικό Σύνδεσμο, πρωτεργάτη του Κινήματος του 1909, εκσυγχρονίζει το παλαιό κομματικό φάσμα (Αγγλόφιλοι- Γαλλόφιλοι- Ρωσόφιλοι) με προοπτική ένα δικομματισμό δυτικού τύπου, απ' όπου βέβαια δεν εξέλειπαν τα νοσηρά φαινόμενα του αρχηγικού κομματαρχισμού και του ρουσφετιού. Επίσης επί πρωθυπουργίας του λαβαίνουν χώρα οι νικηφόροι Βαλκανικοί Πόλεμοι 1912-1913. Ακολουθεί ο Εθνικός Διχασμός (1915-1917) μέσα από τον οποίο όμως ο Ελ.Βενιζέλος επικρατεί με τη στήριξη των ξένων δυνάμεων και την αμείλικτη πάταξη ακόμα και αστών πολιτικών του αντιπάλων με προοπτική κέρδη για την Ελλάδα με τη Συνθήκη των Σεβρών (1920).

Παράλληλα ο Ελ. Βενιζέλος θεωρείται ότι αποκατέστησε το νόμο και την τάξη στο εσωτερικό, ταχτοποιήσε το προσφυγικό στοιχείο και έλαβε πολλά μέτρα στην κατεύθυνση της αστικής μεταρρύθμισης (χρηστή διοίκηση).

Για την περίοδο 1909-1932 και ειδικότερα για τα πεπραγμένα του Ελ. Βενιζέλου, οι πηγές είναι αναρίθμητες. Ενδεικτικά βλέπε: (α) Πουρναράς Δ. Ελευθέριος Βενιζέλος: Η Ζωή και το Έργο του, 4 τόμοι χ. έκδ. Αθήνα 1958-1960. (β) Κοθρής Εμμ. Ο Ελευθέριος Βενιζέλος ως Δημιουργός του Νεοελληνικού Κράτους, Λέσχη Φιλελευθέρων, Μνήμη Ελευθερίου Βενιζέλου, Αθήνα 1978. (γ) Ελ. Βενιζέλος Υποθήκες για τους Νέους Λέσχη Φιλελευθέρων Μνήμη Ελευθερίου Βενιζέλου, Αθήνα 1986. (δ) Alastos D. Venizelos: Patriot, Statesman, Revolutionary Lund Humphries, London, 1942. (ε) Λιναρδάτος Σπ. Πώς εφθάσαμε... οπ. παρ. σ. 188.

53. Βλέπε: Ρήγος Αλκ. Η Β' Ελληνική ... οπ. παρ. σ.σ. 234-298. Συγκεκριμένα για τον πιο αντιδραστικό προσανατολισμό της πολιτικής του Ελ.Βενιζέλου τόσο στο εσωτερικό όσο και για την προσέγγισή του προς τη φασιστική Ιταλία βλέπε: Λιναρδάτος Σπ. Πώς εφθάσαμε στην 4η Αυγούστου, Θεμέλιο, Αθήνα 1988, σ.188.

54. Βλέπε: Mavrogordatos G. Stillborn Republic ... οπ. παρ. σ.σ. 79-81.

55. Βλέπε: Θεοτόκης Σπ. Πολιτικά Αναμνήσεις.... όπ. παρ. σ.σ. 48-49. Επίσης: Ρήγος Αλκ. Η Β' Ελληνική... οπ. παρ. σ.σ. 314-315. Εδώ όμως πρέπει να διευκρινήσουμε ότι η αστική συναίνεση μετά την παλινόρθωση της βασιλείας το 1935 και υπέρ αυτής περιλαμβάνει τον εξόριστο Ελ. Βενιζέλο ο οποίος σε επιστολή του προς τον Λουκά Ρούφο ανάμεσα στα άλλα γράφει: «... δεν είναι ανάγκη να σου είπω πόσο ζωηρά είναι η χαρά μου διότι ο Βασιλεύς ανέθεσε το Υπουργείον Στρατιωτικών εις τον Μεταξάν.... Από μέσα από την καρδιά μου αναφωνή: Ζήτω ο Βασιλεύς». Βλέπε σχετικά: Λιναρδάτος Σπ., Πώς Εφθάσαμε..... οπ. παρ. σ. 181.

56. Για τη συγκρότηση του Κόμματος των Φιλελευθέρων (ιδεολογική, ταξική, συμμαχίες κλπ.) υπάρχουν πολλές πηγές. Ενδεικτικά παραπέμπουμε στ: Manvogordatos G. Stillborn Republic... οπ. παρ. σ.σ. 81 - 87.

57. Ίδιο: σ.σ. 79-81.

58. Αυτό προκύπτει από ομιλίες αστών πολιτικών της περιόδου εκείνης. Ήδη έχουμε αναφερθεί στην άποψη του Ελ. Βενιζέλου αλλά και του Ι. Μεταξά.

59. Η κοινοβουλευτική δραστηριότητα αριστερών και στελεχών του Κ.Κ.Ε. δυσκολευόταν από το ασφυκτικό νομοθετικό δίκτυο του αντικομμουνισμού και έτσι δεν μπορούμε να εγγυηθούμε για το αδιάβλητο π.χ. των βουλευτικών εκλογών για το Κ.Κ.Ε και όχι μόνο. Επίσης οι συλλήψεις αριστερών και οι παντοειδείς ταλαιπωρίες τους δεν επέτρεπαν πάντα μια ομαλή εξέλιξη των πραγμάτων.

60. Για τη μετεμφυλιακή εκλογική δύναμη κομμάτων όπως η Ε.Δ.Α., το Κ.Κ.Ε εσ. το Κ.Κ.Ε. και οι εκάστοτε ονομασίες τους, ανάλογα με τις εκλογικές συνεργασίες, αντλούμε από ήδη επεξεργασμένα στοιχεία που μας επιτρέπουν τη σύγκριση με τη μεσοπολεμική αριστερά από το: Ψύλλας Δημ. Πρόβλημα Αντικομμουνιστικής... οπ. παρ. για την Ε.Δ.Α. (1951-1964) σ.σ. 97-98, για το κομμουνιστικό κίνημα (1974-1981) σ.σ. 137-138.

61. Βλέπε Ulam A. Expansion and Coexistence, Holt Rinehart and Winston inc., New York 1974, σ.σ. 184-185.

62. Βλέπε: Ελεφάντης Α. *Η Επαγγελία της Αδύναμης Επανάστασης, Κ.Κ.Ε και Ασπισμός στο Μεσοπόλεμο* Ολκός, Αθήνα 1976 σ. 151. Επίσης στο: Ρήγος Αλκ. *Η Β' Ελληνική ...* όπ. παρ. σ.σ. 16-17.

63. Βλ. Bailey Th. Kennedy D.M. *The American Pageant* 2 τόμοι D. C. Heath and Company Toronto 1979, 2ος τόμος, σ.σ. 700 - 701.

64. Ο τότε Γάλλος πρωθυπουργός και μετέπειτα πρόεδρος Γ. Κλεμανσώ συνειδητοποιώντας την αρνητική προοπτική της Συνθήκης φέρεται να δήλωσε: «Περίεργο, μου φαίνεται σαν να ακούω ένα παιδάκι να κλαίει. Το παιδάκι αυτό έχει πάνω από το κεφάλι του την επιγραφή: Κλάση 1940!». Βλέπε: Τα 100 Γεγονότα που Άλλαξαν τον Κόσμο 3ος τόμος, Φυτράκης/ Ο Τύπος Α.Ε., Αθήνα, 1975, σ.σ. 741-747.

65. Βλέπε: Hoffman S. *Organisations Internationales et Pouvoirs Politiques des Etats*, x. εκδ. Paris, 1954.

66. Για το μανιφέστο της Ομάδας του Σπάρτακου (Δεκέμβριος 1918) βλέπε: A Documentary... οπ. παρ. σ.σ. 31-33.

67. Πρόκειται για την Ουγγρική Σοβιετική Δημοκρατία που είχε το δραματικό τέλος που αναφέραμε. Για ολόκληρη τη διακήρυξη του Επαναστατικού Διοικητικού Συμβουλίου της Ουγγαρίας του Μαρτίου 1919 βλέπε: A Documentary... οπ. παρ. σ.σ. 37-40. Για τον Ν. Χόρτυ βλ. Πάπυρος - Λαρούς Εγκυκλοπαίδεια 12ος τόμος, λήμμα «Χόρτυ φον Ναγγυμπάνγκα Νικόλαος» σ.σ. 1002-1003. Για την ανάπτυξη του οριζόμενου ως «μη φασιστικού αυταρχισμού» βλέπε Πέιν Στ. *Η Ιστορία του Φασισμού*,

μετ. Κώστας Γεώργιας, Φιλίστωρ, Αθήνα 2000, σ.σ. 196-198, και σ.σ. 376-389.

68. Για τις μεθοδεύσεις των Ιταλών στην Αλβανία βλέπε: Γκράτσι Εμμ. Η Αρχή του Τέλους, Βιβλιοπωλείον της Εστίας: Πολιτική και Ιστορία 13. Αθήνα 1980, σ. 26, σ.σ. 40-41 και σ.σ. 173-181. Για το φασισμό στην Ιταλία και τα Βαλκάνια κ.λ.π. βλέπε: Πέϊν Στ. Ιστορία του Φασισμού οπ. παρ. Ιταλία - σ.σ. 127-192, Ρουμανία - σ.σ. 389-407, Βουλγαρία - σ.σ. 198 - 200, Γιουγκοσλαβία - σ.σ. 212 - 214. Επίσης στο ίδιο σύντομο αναφορά στον «κεμαλισμό» της Τουρκίας - σ. 214.

Ακόμα για ένα σύντομο περίγραμμα των εξελίξεων στις χώρες που προαναφέραμε βλέπε: Πάπυρος - Λαρούς ... οπ. παρ. αντίστοιχα λήμματα:

«Αλβανία - Ιστορία» 2ος τόμος, σ.σ. 335-336.

«Βουλγαρία - Ιστορία» 4ος τόμος σ.σ. 487 - 491.

«Γιουγκοσλαβία - Ιστορία» 7ος τόμος σ.σ. 891 - 893.

«Ιταλία - Ιστορία» 11ος τόμος σ.σ. 629-631.

Τουρκία - Ιστορία» 12ος τόμος σ.σ. 401 - 402.

69. Βλέπε Bailey Th. Kennedy D.M. The American... οπ. παρ. 2ος τόμος, σ.σ. 715-716. Επίσης: Murray L.K. Red Scare χ. έκδ. New York 1955, Ολόκληρο το βιβλίο εξαντλεί το θέμα του «κόκκινου τρόμου».

70. Βλέπε: Janda K. et. al. The Challenge of Democracy, Houghton Mifflin Co., Boston 1989, σ.σ. 26-30.

71. Πρόκειται για τη γνωστή Συνθήκη που υπογράφεται τον Ιούλιο του 1923 από την Ελλάδα, την Τουρκία, Γαλλία, Βρετανία, Ιταλία, Ιαπωνία, Νοτιοσλαβία και Ρουμανία. Οι Η.Π.Α. συμμετέχουν με παρατηρητή, ενώ η Σοβιετική Ένωση υπέγραψε το μέρος εκείνο της Συνθήκης για τη ρύθμιση του καθεστώτος των Στενών. Η Συνθήκη είναι εκτεταμένη και πολύπλοκη (143 άρθρα), ενώ ανάμεσα στα άλλα ρυθμίζει τις ελληνοτουρκικές σχέσεις μετά την Μικρασιατική Καταστροφή του 1922. Βλέπε: Γιανουλόπουλος Γιαν. «Η Ευγενής μας Τύφλωσις...» οπ. παρ. σ.σ. 303 - 316.

72. Βλέπε: Bailey Th. Kennedy D.M. The American .. οπ. παρ. 2ος τόμος, σ.σ. 696-698.

73. Για μια λεπτομερέστατη ανάλυση του γερμανικού εθνικοσοσιαλισμού βλέπε: Πέϊν Στ. Η Ιστορία του Φασισμού... οπ. παρ. σ.σ. 217 - 302.

Για τον Ιαπωνικό милитарισμό στο ίδιο: σ.σ. 461 - 473.

74. Ίδιο: σ.σ. 458 - 459.

75. Σημειώνουμε ότι και η Πορτογαλία από το 1926 όταν έγινε επιτυχημένο στρατιωτικό πραξικόπημα εξελίσσεται (1930) σε ένα «αυταρχικό κορπορατιστικό» καθεστώς. Βλέπε: Πέϊν Στ. Η Ιστορία του Φασισμού... οπ. παρ. για μεν την Πορτογαλία σ.σ. 210 - 212, για δε την Ισπανία ίδιο: σ.σ. 356-376.

76. Δεν έχουμε πρόθεση ν' αναλύσουμε σε βάθος τον Εθνικό Διχασμό ο οποίος εξάλλου βρίσκεται έξω από τα χρονικά όρια της εργασίας

αυτής. Ενδεικτικά αναφέρουμε τρεις πηγές: (α) Ν. Πετσάλης - Διομήδης Η Ελλάς των Δύο Κυβερνήσεων, Φιλιππότης, Αθήνα 1987. (β) Δραγούμης Φιλ. του Στεφ. Ημερολόγιο Διχασμός 1916-1919, Δωδώνη, Αθήνα - Γιάννινα 1995. (γ) Βασιλική Προδοσία (1915-17), Πετρίδης Παύλ. (επιμ.) Προσκήνιο, Αθήνα 1999 (βασισμένο στις αποκαλύψεις του Ελ. Βενιζέλου στη Βουλή).

77. Ούτε εδώ θ' αναλύσουμε σε βάθος αλλά απλά θ' αναφέρουμε ενδεικτικά: (α) Γιανουλόπουλος Γιαν. «Η Ευγενής μας Τύφλωσις...» .. οπ. παρ. σ.σ. 297-303. (β) Ιστορία του Ελληνικού... οπ. παρ. σ.σ. 200-247.

78. Βλέπε: Θεοτόκης Σπ., *Πολιτικά Αναμνήσεις* .. οπ. παρ. σ.σ. 54-55.

79. Ενδεικτικά αναφέρουμε: (α) Την Ελληνο-Γιουγκοσλαβική Συνθήκη Φιλίας του 1929 που υπογράφεται στο Βελιγράδι. (β) Τη Συνθήκη για Ελληνοτουρκική Φιλία – ουδετερότητα – Διαιτησία του 1930 που υπογράφεται στην Άγκυρα. Επίσης για τη συμφιλίωση Ελλάδας - Τουρκίας βλέπε: Καραμανλής Κώστας Αλ. Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και οι Εξωτερικές μας Σχέσεις 1928 - 1932, Ελληνική Ευρωεκδοτική, Αθήνα 1986, σ.σ. 73-97. Για την προσέγγιση Ελλάδας - Ιταλίας. Ίδιο: σ.σ. 324 - 325.

Για την Εξωτερική πολιτική των ξένων στο μεσοπόλεμο βλέπε: Τούντα Φεργάδη Αρετή, Η Εξωτερική Πολιτική των Μεγάλων Δυνάμεων στο Μεσοπόλεμο, Ι. Σιδέρης, Αθήνα 2000. Αναφορά στην εξωτερική πολιτική της Ιταλίας σ.σ. 167 - 211, συγκεκριμένα για την ιταλική πολιτική απέναντι στην Ελλάδα σ.σ. 209-211.

80. Αναφερόμαστε στα ιστορικά γεγονότα από την εκδήλωση του Κινήματος του 1935 (1η Μαρτίου) το οποίο κατεστάλη από την Κυβέρνηση του Λαϊκού Κόμματος και άνοιξε τον δρόμο για την πλήρη επικράτηση της μιας αστικής παράταξης επί της άλλης. Έτσι επικρατεί το Κίνημα του Γ. Κονδύλη (10 Οκτωβρίου 1935) και γίνεται το γνωστό πολιτειακό δημοψήφισμα που επανέφερε το Γεώργιο τον Β'. Ήδη έχουμε αναφερθεί στο περίφημο «Ζήτω ο Βασιλεύς» του Ελ. Βενιζέλου (σημείωση 55). Παρά τα «κοινοβουλευτικά - συναινετικά» ανοίγματα του βασιλιά για τη μεγιστοποίηση της συναίνεσης στο πρόσωπό του, η κατάσταση οδηγείται σε δικτατορία (4η Αυγούστου 1936) αφού όμως έχουν προηγηθεί δραματικά γεγονότα στη Θεσσαλονίκη (Μάιος 1936) και εξαγγελία για γενική απεργία στις 5 Αυγούστου. Βλέπε: Λιναρδάτος Σπ. Πώς εφθάσαμε ... οπ. παρ. σ.σ. 211 - 220.

Για μια χρονολογική προσέγγιση στο: Χρονικό Αγώνων... οπ. παρ. 1ος τόμος σ.σ. 111-119.

81. Όταν στις 13 Απριλίου 1936 πεθαίνει ο πρωθυπουργός Κ. Δεμερτζής, ο βασιλιάς Γεώργιος ο Β' ορκίζει αμέσως στη θέση του εκλιπόντος τον Ι. Μεταξά. Στις 27 Απριλίου 1936 η Κυβέρνηση Μεταξά έτυχε ψήφου εμπιστοσύνης από τη Βουλή με 241 ψήφους υπέρ, 16 κατά και 4 αποχές. Από τους καταψηφισαντες οι 13 ήταν βουλευτές του Παλλαϊκού

Μετώπου και τρεις αστοί πολιτικοί (Γ. Παπανδρέου, Κ. Βλαχοθανάσης, Ανδρ.Δενδρινός). Για παραπέρα ανάλυση βλέπε: Λιναρδάτος Σπ. Πώς εφθάσαμε ... οπ. παρ.σ.σ. 202-205.

82. Μόνο με τη γερμανική επίθεση στην Ελλάδα οι γερμανόφιλοι αξιωματικοί, διπλωμάτες και ιεράρχες αποκτούν δύναμη που οδηγεί στην προδοτική Συμφωνία Τσολάκογλου και στις μετέπειτα κυβερνήσεις «Κουϊσλιγκ», ενώ η Επίσημη Ελλάδα αλλά και η κοινωνία στη συντριπτική της πλειοψηφία ήταν υπέρ των Συμμάχων.

83. Βλέπε: Ανδρικόπουλος Γιαν. Οι Ρίζες του... οπ. παρ. σ.σ. 98-99.

Ενδεικτική βιβλιογραφία

Ελληνική:

ΕΠΙΣΗΜΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

Απογραφές Πληθυσμού της Ελλάδος 1920, 1928 και 1940. Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος (Ε.Σ.Υ.Ε), Εθνικόν Τυπογραφείον, Αθήνα, 1931-1940.

Μακροχρόνιες Στατιστικές Σειρές της Ελληνικής Οικονομίας, 1929-1934, εκδ. Τράπεζα της Ελλάδος, Αθήνα, 1930-1935.

Στατιστικές Εκλογών 1928-1936, Εθνικό Τυπογραφείο, Αθήνα, 1928-1936.

Στατιστική Επετηρίς της Ελλάδος, 1930-1939, Εθνικόν Τυπογραφείον, Αθήνα 1931-1940.

Φύλλα Εφημερίδας της Κυβερνήσεως (Φ.Ε.Κ.)

6/5/24, τ. 1ον, αρ. φ. 102.

25/7/29, τ. 1ον, αρ. φ. 245.

ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΙΚΑ ΚΑΙ ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΑ ΒΟΗΘΗΜΑΤΑ

Εγκυκλοπαίδεια, «Πάπυρος Λαρούς» λήμματα: Αλβανία, Βουλγαρία, Γιουγκοσλαβία, Ένωση Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών, Ιταλία, Ρουμανία, Ρωσία, Τουρκία, Φασισμός, Χόρτυ φον Ναγγυμπάνγια Νικόλαος.

Τα 100 Γεγονότα που άλλαξαν τον Κόσμο (τόμ. 3), Φυτράκης/Ο Τύπος Α.Ε., Αθήνα, 1975.

Χρονικό Αγώνων και Θυσιών του Κ.Κ.Ε. (τόμ. 1ος), εκδ. του Κ.Κ.Ε., Αθήνα, 1985.

ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΒΙΒΛΙΑ:

Αγγελόπουλος Αγγ., *Η Ελληνική Οικονομία και οι Σχέσεις της με το Εξωτερικό*, (χ. έκδ.), Αθήνα, 1946.

- Αλιβιζάτος Ν., *Οι Πολιτικοί Θεσμοί σε Κρίση*, Θεμέλιο, Αθήνα, 1986.
- Αλτουσέρ Α., *Για τον Μάρξ*, μετάφραση Τάκη Καφετζή, Γράμμα-τα, Αθήνα, 1978.
- Ανδρικόπουλος Γιαν., *Οι Ρίζες του Ελληνικού Φασισμού*, Ιστορικά Τεκμήρια, Διογένης, Αθήνα 1977.
- _____ *Η Δημοκρατία του Μεσοπολέμου 1922-1936*, Φυτράκης/ Ο Τύπος Α.Ε. Σύγχρονη Ιστορία, Αθήνα, 1987.
- Βασιλική Προδοσία (1915-1917)* Πετρίδης Παύλ. (επιμ.) Προσκή-νιο, Αθήνα 1999 βασισμένο στις αποκαλύψεις του Ελ. Βενι-ζέλου στη Βουλή.
- Βενιζέλος Ελ., *Υποθήκες για τους Νέους*, Λέσχη Φιλελευθέρων Μνήμη Ελευθερίου Βενιζέλου, Αθήνα, 1986.
- Βερεμής Θ., *Οι Επεμβάσεις του Στρατού στην Ελληνική Πολιτική 1916 -1936*, (χ' έκδ.) Αθήνα, 1977.
- Γεωργαλάς Γεώργ., *ΟΚομμουνισμός*, Νέα Θέσις, Αθήνα, (χ. ημ.).
- Γιαννουλόπουλος Ιωάν., «Οι εκλογές της 1ης Νοεμβρίου 1920 και η επάνοδος του Κωνσταντίνου», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμ. ΙΕ'
- _____, «Η Ευγενής μας Τύφλωσις...» Βιβλιόραμα, Αθήνα 1999.
- Γκράτσι Εμμ., *Η Αρχή του Τέλους*. Βιβλιοπωλείον της Εστίας: Πο-λιτική και Ιστορία 13, Αθήνα, 1980.
- Γρηγοριάδης Φ., *Ιστορία της Ελλάδος (1909-1940)*, (τόμ. 4), (χ. έκδ.), Αθήνα, 1976.
- Δαφνής Γρ., *Τα Ελληνικά Πολιτικά Κόμματα 1821-1961*, Γαλαξίας, Αθήνα, 1961.
- Δαφνής Γρ., *Η Ελλάς Μεταξύ Δύο Πολέμων*,(τόμ. 2), (χ' έκδ.) Αθήνα, 1974.
- Δημητράς Π., *Πολιτικός Περίγυρος Κόμματα και Εκλογές στην Ελλάδα*, (τόμ. 2), (χ. έκδ.), Αθήνα, 1991.
- Δημητρίου Μ., *Το Ελληνικό Σοσιαλιστικό κίνημα*,(τόμ. 1ος) Πλέ-θρον, Αθήνα, 1975.
- Δημητρίου Π., *Η Διάσπαση του ΚΚΕ* (τόμ. 2), Θεμέλιο, Αθήνα, 1978.
- Διγκαβές Κ., *Οι Εκλογές στην Ελλάδα 1844-1985*, Μάλλιαρης - Παιδεία, Αθήνα, 1986.
- Διαμαντόπουλος Θ., *Ο Βενιζελισμός*, (τόμ. 1ος), Σάκουλας Αντ., Αθήνα, 1985.
- Δραγούμης Φιλ. του Στεφ. *Ημερολόγιο Διχασμός 1916-1919*, Δω-δώνη, Αθήνα - Γιάννινα 1955.
- Είδη Κυρώσεων και Δικαιϊκοί Κλάδοι, Στράγγας Ι., (επιμ.) Σάκκου-λας Αντ., Αθήνα-Κομοτηνή, 1991.

- Ελέφαντας Α. *Η Επαγγελία της Αδύναμης Επανάστασης. Κ.Κ.Ε και Ασιτισμός στον Μεσοπόλεμο*, Ολκός, Αθήνα, 1976.
- Ενεπεκίδης Π., *Η Δόξα και ο Διχασμός* (χ' έκδ.), Αθήνα, 1962.
- Ζολώτας Ξ., *Κατευθύνσεις της Οικονομικής μας Πολιτικής*, (χ' έκδ.), 1936.
- Θεοδωρόπουλος Βυρ. *Ανασκόπηση: Η Εξωτερική Πολιτική της Νεότερης Ελλάδας*, ΕΛΙΑΜΕΠ, Σιδέρης, Αθήνα 1996.
- Θεοτόκης Σπ., *Πολιτικά Αναμνήσεις*, Επτάλοφος, Α.Β.Ε.Ε., Αθήνα, 1986.
- Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, (τόμ. ΙΕ'), Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, 1978.
- Καραμανλής Κώστας Αλ., *Ο Ελευθέριος και οι Εξωτερικές μας Σχέσεις 1928-1932*, Ευρωεκδοτική, Αθήνα, 1986.
- Καλογεράτος Π., *Οι Πολιτικοί Θεσμοί*, Σάκκουλας, Αθήνα - Κομοτηνή, 1985.
- Κατηφόρης Γ., *Η Νομοθεσία των Βαρβάρων*, Θεμέλιο, Αθήνα, 1975.
- Κοθρής Εμμ., *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος ως Δημιουργός του Νεοελληνικού Κράτους*, Λέσχη Φιλελευθέρων Μνήμη Ελευθερίου Βενιζέλου, Αθήνα, 1978.
- Κούνδουρος Σ. Ρουσ. *Η Ασφάλεια του Καθεστώτος*, Καστανιώτης, Αθήνα, 1978.
- Κορδάτος Γιαν., *Ιστορία του Ελληνικού Εργατικού Κινήματος Μπουκουμάνης*, Αθήνα, 1972.
- Κουτσούκης Κλ., *Η Πολιτική και Κοινωνικοοικονομική Ανάπτυξη στην Ελλάδα*, Αναστασίου, Αθήνα, 1988.
- Κουτσούκης Κλ., *Η Πολιτική Ανάπτυξη*, Παπαζήσης, Αθήνα, 1999.
- Λεντάκης Ανδρ., *Οι Παρακρατικές Οργανώσεις και η 21η Απριλίου* Καστανιώτης, Αθήνα 1975.
- Λιναρδάτος Σπ., *Πώς Εφθάσαμε στην 4η Αυγούστου*, Θεμέλιο, Αθήνα, 1974.
- Η Εξωτερική Πολιτική της 4ης Αυγούστου*, Διάλογος, Αθήνα, 1975.
- Μεταξάς Ι., *Λόγοι και Σκέψεις*, (τόμ. 2), Γκοβόστης, Αθήνα, 1969.
- Μοσκόφ Κ., *Εισαγωγικά στην Ιστορία του Κινήματος της Εργατικής Τάξης*, Καστανιώτης, Αθήνα, 1987.
- Μουζέλης Ν., *Νεο-Ελληνική Κοινωνία: Όψεις Υπανάπτυξης μετ. Τζένη Μαστοράκη*, Εξάντας, Αθήνα 1978.
- Νικολακόπουλος Ηλ., *Κόμματα και Βουλευτικές Εκλογές στην Ελλάδα 1946-1964*, Ε.Κ.Κ.Ε., Αθήνα, 1988.
- Παπαναστασίου Α., *Πρακτικά συνεδρίου*, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα 1990.

- Πεϊν Στ., *Η Ιστορία του Φασισμού*, μετ. Κ. Γεώργιας Φιλίστωρ, Αθήνα, 2000.
- Πετρίδης Παυλ. «Οαριστερός αντιβενιζελικός λόγος του Αλεξάνδρου Παπαναστασίου, Πρακτικά Συνεδρίου, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα 1990.
- Πουλαντζάς Ν. *Πολιτική Εξουσία και Κοινωνικές Τάξεις*, μετ. Κ. Φιλίνη, 2 τόμοι, Θεμέλιο, Αθήνα, 1975.
- _____ *Η Κρίση του Κράτους*, συλλογικός τόμος, μετ. Ξ. Γιαταγάνα, Παπαζήσης, Αθήνα Χ. ημ.
- Πετσάλης Ν. - Διομήδης *Η Ελλάς των Δύο Κυβερνήσεων*, Φιλιππότης, Αθήνα 1987 (βιβλίο).
- Οι Εκλογές της 18ης Ιουνίου 1989, Ποντίκι, Αθήνα, 1989.
- Πουρναράς Δ., *Ελ. Βενιζέλος, Η Ζωή και το Έργο του*, (τόμ. 4), (χ. έκδ.) Αθήνα, 1958-1960.
- Ρήγος Αλκ., *Η Β' Ελληνική Δημοκρατία*, Θεμέλιο, Αθήνα, 1988.
- Σβολόπουλος Κ., *Το Βαλκανικόν Σύμφωνον και η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική, 1928-1934*, Κολλάρος, Αθήνα, 1974.
- Σολάρο Αντ., *Ιστορία του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδας*, Πλειάς, Αθήνα, 1975.
- Στεφάνου Στ., *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος*, (χ έκδ.), Αθήνα, 1969.
- Στεφάνου Στ., *Η Εθνική μας «κοσμοθεωρία» και ο Ελευθέριος Βενιζέλος*, Λέσχη Φιλελευθέρων Μνήμη Ελευθερίου Βενιζέλου, Αθήνα, 1978.
- Στεφάνου Στ., *Η Ελληνική Επέκταση στην Ιωνία*, (χ έκδ.), Αθήνα, 1980.
- Σύντομη *Ιστορία του Κ.Κ.Ε.*, (μέρος Α'), έκδοση του Κ.Κ.Ε., Αθήνα, 1988.
- Σωτηρίου Δ., *Η Μικρασιατική Καταστροφή και η Στρατηγική του Ιμπεριαλισμού στην Ανατολική Μεσόγειο*, (χ έκδ.), Αθήνα, 1974.
- Τα Κείμενα, 4 τόμοι Λέσχη Φιλελευθέρων Μνήμη Ελευθερίου Βενιζέλου, Αθήνα 1983.
- Τούντα Φεργάδη Αρ. *Η Εξωτερική Πολιτική των Μεγάλων Δυνάμεων στο Μεσοπόλεμο*, Ι. Σιδέρης, Αθήνα 2000.
- Ψύλλας Δ., *Πρόβλημα Αντικομμουνιστικής Βίας: Σύγκριση Δύο Περιόδων 1956-1963, 1974-1981*. Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή. Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα, 1996.
- Ψυρούκης Ν., *Ο Φασισμός και η 4η Αυγούστου*, (χ. έκδ.) Αθήνα 1975.

ΑΓΓΛΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ:

- A Documentary History of Communism*, (τόμ. 2), University Press of New England, Hanover, 1984.
- Alastos D., *Venizelos: Patriot, Statesman, Revolutionary* Lund Humphries, London, 1942.
- Bailey Th. A. Kennedy M.D., *The American Pageant* (τόμ. 2), D.C. Heath and Company, Lexington Mass., 1979.
- Clogg Rich. *A Concise History of Greece*, Cambridge University Press, New York, 1994.
- Janda K. et al., *The Challenge of Democracy*, Houghton Mifflin Company, Boston, 1989.
- Mavrogordatos G., *Stillborn Republic*, University of California Press, Berkeley, 1983.
- Murray R.K., *Red Scare*, (χ. έκδ.), New York, 1955.
- Sargent L.T., *Contemporary Political Ideologies*, The Dorsey Press, Homewood Illinois, 1981.
- Stohl M. Lopez G. *The State as Terrorist*, Greenwood Press, Westport Conn. 1984
- Tatsios T.G., *The Megali Idea and the Greek - Turkish War of 1897*, Columbia University Press, New York, 1984.

ΓΑΛΛΙΚΗ:

- Hoffman S., *Organisations Internationales et Pouvoirs Politiques des Etats*, (χ. έκδ.), Paris, 1954.